

Inkomensnota, een desillusie?

Het is niet de schuld van de economen dat de maatschappij zo ingewikkeld is en dat er geen snelle en gemakkelijke oplossingen zijn voor de reeds jaren bestaande problemen, verzucht Alice M. Rivlin in het zojuist verschenen nummer van *The American Economic Review* 1). Zij kwam tot deze uitspraak tijdens een lezing voor de American Economic Association, waarin ze de vraag probeerde te beantwoorden of economen mee kunnen helpen een rechtvaardige inkomensverdeling te realiseren. Haar antwoord komt erop neer dat economen inderdaad hulp kunnen verlenen, maar dat de politici zich vastbijten in economische hypothesen die wetenschappelijk nog niet voldoende zijn doordacht. Het resultaat is een desillusie, die de belangstelling voor een effectief inkomensbeleid doet verflauwen.

Gelden bovenstaande opmerkingen ook voor de *Interim-nota inkomensbeleid*? Ja en nee. Ze gelden niet omdat de nota een interim-nota is die weinig concrete beleidspunten noemt. De regering heeft zich eigenlijk beperkt tot het formuleren van de doeleinden, uitgangspunten en mogelijke instrumenten van het inkomensbeleid. Als we het artikel van Alice Rivlin naast de nota leggen, zouden we kunnen zeggen dat de regering zich bewust is van de ingewikkeldheid der maatschappij en niet met wilde ideeën wil komen. Dat blijkt reeds direct in het eerste hoofdstuk, waarin op blz. 9 min of meer wordt uiteengezet dat een goede inkomenspolitiek niet alleen betrekking heeft op de verdiende inkomens, maar op de gehele welvaart (de nota noemt pensioenrechten, inkomen in natura, bewegingsvrijheid, werksfeer, prestige en psychisch inkomen). Met een beetje goede wil kunnen we daarom inkomensbeleid vervangen door welvaartsbeleid, het kenobject van de gehele economische wetenschap.

We moeten de regering overigens niet een te grote pluim op de hoek steken. Het niet noemen van concrete instrumenten wordt niet alleen veroorzaakt doordat de regering zich bewust is van de moeilijk oplosbare maatschappijproblemen, maar ook doordat de regering vele „Fremdkörper” in zich bergt; het niet voeren van een effectief inkomensbeleid is een gevolg van innerlijke zwakte. Die zwakte wordt overigens aardig verbloemd. De interim-nota is immers een discussiestuk, waarin het bedrijfsleven een grote rol krijgt toebedeeld. Het bedrijfsleven zal namelijk in eerste instantie de inkomens rechtvaardig moeten verdelen. De regering had daarom met recht kunnen zeggen: „Werkgevers en werknemers, houdt nu eens op met jullie gezeur en regelt de kwestie eerst maar eens via de cao's”. Met recht, omdat de bijdrage van het bedrijfsleven, wegens interne meningsverschillen tot nu toe niet erg groot mag worden genoemd.

Maar hoe krijg je het bedrijfsleven op het goede spoor? Het is jammer dat de interim-nota daaraan weinig aandacht besteedt. De oplossing ligt in het sociaal contract. Uit het feit dat dit contract slechts een kwart pagina in de nota krijgt toebedeeld, mag worden afgeleid dat de regering dit niet meer

ziet zitten. Het sociaal contract is overigens in eerste instantie geen zaak voor de economen, maar voor de sociologen en politicologen. Het zou verstandig zijn als dezen hun academische twisten zouden beëindigen om zich harmonieus te wijden aan dit concrete maatschappijprobleem.

Economen zouden overigens wel een aanknopingspunt kunnen aanwijzen. Dat aanknopingspunt is de vermogensaanwasdeling (vad). De vad zou in het artikel van Alice Rivlin passen als voorbeeld van het feit dat de politici te hard van stapel lopen. Dat bleek reeds uit het artikel van Dr. Slooff in *ESB* van vorige week, het blijkt ook uit hetgeen volgt.

Ondernemingen zijn gemeenschappen waarin arbeid en kapitaal te zamen produceren. De winst valt echter in de regel toe aan het kapitaal. Daartegen komt de factor arbeid in opstand. Deze factor wenst ook zijn aandeel, en terecht. Bij de realisering daarvan komen echter tal van politieke aspecten om de hoek kijken. De bezitsspreiding is zo'n aspect. Daardoor ontstond het idee van de vad dat zowel de arbeid haar aandeel in de winst, als een bijdrage aan de spreiding van bezit moet geven. Echter, ik kan mij nauwelijks voorstellen dat de in groten getale voorkomende modale werknemers, met een inkomen van nog geen f. 20.000, daar erg op zijn gesteld. Zij wensen contant geld, een goed pensioen en medezeggenschap. Een vermogensaandeel is voor hen bijna gelijk aan de oude sok.

De regering had er m.i. beter aan gedaan niet de vad te introduceren, maar het investeringsloon 2), dat overigens ook geen contant geld oplevert. Daarmee vang je namelijk vele vliegen in één klap. Investeringsloon kan zowel uit de winst worden gefinancierd als d.m.v. een (geblokkeerde) loonsverhoging tot stand komen. Als je aan investeringsloon medezeggenschap koppelt, is het mogelijk in tijden van opbloei investeringsaandelen uit de winst te betalen en tijdens een neergang uit ingehouden loon. Daarmee kan investeringsloon tevens een effectief loonpolitiek instrument zijn en degenen die zo nodig bezit willen spreiden, komen ook nog aan hun trekken. Bovendien is investeringsloon ook toepasbaar in ondernemingen zonder winsttoogmerk. Dit heeft tot gevolg dat investeringsloon m.i. een geschikter instrument is om de pensioenen te verbeteren dan de vad, al zijn beide wel erg omslachtig om tot een goede oudedagsvoorziening te komen.

Al met al zie ik met belangstelling uit naar de definitieve inkomensnota.

L. Hoffman

1) Alice M. Rivlin, *Income distribution — can economists help?*, *AER*, mei 1975, blz. 1-15.

2) Zie het interessante boek van Dr. W. H. J. Reynaerts, *Het investeringsloon als instrument van bezitsvormingsbeleid*, Leiden, 1975.

Inhoud

<i>Drs. L. Hoffman:</i>	
Inkomensnota, een desillusie?	557
Column	
Relance, door Prof. Dr. F. Rogiers	559
<i>Prof. Dr. B. M. S. van Praag:</i>	
Vrouwenemancipatie economisch bezien, feiten en wensdromen	560
<i>Drs. M. P. van der Hoek:</i>	
De Interim-nota inkomensbeleid	562
<i>Drs. B. J. Langenberg:</i>	
De uitgeschoten pen van de Teldersstichting, met commentaar van de Prof. Mr. B. M. Teldersstichting	565
<i>J. P. A. Hulst:</i>	
Milieu en werkgelegenheid: een uitdaging	567
Bedrijfseconomie	
Beslissingsprocedures van de produktie. De hoofdlijnen voor de middellange termijn met behulp van het aggregaatplan (II). Enkele modellen, door Drs. K. Boskma en Drs. M. Geersing	569
Mededeling	572
Europa-bladwijzer	
Aanzet tot een Nederlands beleid betreffende de Europese Unie, door Europa Instituut Leiden	573
Ingezonden	
Energiebeleid en aardgastarieven voor huishoudelijk gebruik, door Drs. S. Miedema, met naschrift van Drs. J. P. van den Berg	574
Winkelsluitingswet, door Mr. E. C. de Mooij, met naschrift van Drs. L. Hoffman	577
Boekennieuws	
Dr. J. C. P. A. van Esch: Openbare financiën, door Drs. H. M. van de Kar	578
Rudolf Regul en Herbert Wolf (red.): Das Bankwesen im grösserem Europa, door Prof. Dr. C. J. Rijnvos	579

Er zijn postbodes die hun pet afnemen als ze ESB in de brievenbus gooien.

Hierbij geef ik mij op voor een abonnement op *Economisch Statistische Berichten*.

NAAM:

ADRES:

Evt.: no. collegekaart (studentenabonnement):

Ingangsdatum:

Ongefrankeerd opzenden aan: ESB,
Antwoordnummer 2524
ROTTERDAM

Handtekening:

Redactie

*Commissie van redactie: H. C. Bos,
R. Iwema, L. H. Klaassen, H. W. Lambers,
P. J. Montagne, J. H. P. Paelinck,
A. de Wit.
Redacteur-secretaris: L. Hoffman.
Redactie-medewerkster: Mej. J. Koenen.*

Adres: Burgemeester Oudlaan 50,
Rotterdam-3016: kopij voor de redactie:
postbus 4224.
Tel. (010) 14 55 11, toestel 3701.
Bij adreswijziging s.v.p. steeds adresbandje
meesturen.

Kopij voor de redactie: in tweevoud,
getypt, dubbele regelafstand, brede marge.

Abonnementsprijs: f. 109,20 per kalenderjaar
(incl. 4% BTW): studenten f. 67,60
(incl. 4% BTW), franco per post voor
Nederland, België, Luxemburg, overzeese
rijksdelen (zeepost).

Betaling: Abonnementen en contributies
(na ontvangst van stortings/giro-
acceptkaart) op girorekening no. 122945
t.n.v. Economisch Statistische Berichten
te Rotterdam.

Losse nummers: Prijs van dit nummer f. 3,-
(incl. 4% BTW en portokosten).
Bestellingen van losse nummers
uitsluitend door overmaking van de hierboven
vermelde prijs op girorekening no. 8408
t.n.v. Stichting het Nederlands Economisch
Instituut te Rotterdam met vermelding
van datum en nummer van het gewenste
exemplaar.
Abonnementen kunnen ingaan op elke
gewenste datum, maar slechts worden
beëindigd per ultimo van een kalenderjaar.

Advertenties: B.V. Koninklijke Drukkerijen
Roelants - Schiedam
Lange Haven 141, Schiedam.
tel. (010) 260 260, toestel 908.

Stichting
Het Nederlands Economisch Instituut

Adres: Burgemeester Oudlaan 50,
Rotterdam-3016; tel. (010) 14 55 11.

Onderzoekafdelingen:

Arbeidsmarktonderzoek
Balanced International Growth
Bedrijfs-Economisch Onderzoek
Economisch-Technisch Onderzoek
Vestigingspatronen
Macro-Economisch Onderzoek
Projectstudies Ontwikkelingslanden
Regionaal Onderzoek
Statistisch-Mathematisch Onderzoek
Transport-Economisch Onderzoek

Relance

Het valt niet te loochenen, dat de economische toestand in België niet gunstig is. De landbouw heeft in de herfst en de lente moeilijkheden onderhouden door de slechte weersomstandigheden; de industriële bedrijvigheid bedroeg in januari 1975 (laatst door het NIS medegedeeld indexcijfer) 4,8% minder dan in januari 1974; het bouwbedrijf kent eveneens een krimpende activiteit; het aantal volledig werklozen klom boven de 150.000 in april 1975 (een stijging van meer dan 60% t.o.v. het peil van april 1974) en vermoedelijk (de dagelijkse controle is afgeschaft — waarom?) is ook het volume van de gedeeltelijke werkloosheid in analoge mate toegenomen; de binnenlandse vraag (zowel voor verbruik als voor investeringen) blijkt te stagneren (een uitzondering schijnt te vinden te zijn bij de reisagentschappen die een prachtjaar tegemoet gaan) en de orderpositie van de bedrijven voor uitvoer heeft een zware klap gekregen. Het is wel een (magere) troost te weten dat ongeveer hetzelfde beeld terugkomt in alle westerse industriële landen. Maar in België (in tegenstelling tot Nederland en Duitsland) komt daar nog bij dat de binnenlandse prijzen tegen een bijzonder hoog ritme blijven stijgen (alleszins niet als demand-pull).

Dit laatste „element” indachtig is het zeer begrijpelijk dat de regering met haar economisch beleid eerder „voorzichtig” wenste op te treden, dat een „Ankurbelung” enkel selectief mocht zijn en dat de steun aan de economie in fasen moest gebeuren. De eerste fase dateert van de herfst vorig jaar; de tweede werd begin 1975 effectief; de derde fase werd in feite ingezet op 23 april 1975, toen de Nationale Bank van België 1. haar discontovoet verlaagde en 2. mededeelde dat het stelsel van de monetaire reserve zou worden

afgebouwd, maar vooral door de op 28 april in het Nationaal Comité voor Economische Expansie besproken maatregelen, die op 30 april jl. concretere vorm kregen tijdens de regeringsraad.

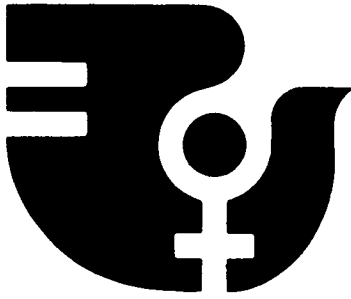
Zowel door de vakbonden als door de werkgeversorganisaties werd sinds enige weken sterk aangedrongen op een meer actieve tussenkomst van de centrale overheid. Het vakbondsfrent vroeg reeds op 24 februari om ophelderingen inzake economische politiek (energie, openbaar initiatief, ondernemingen in moeilijkheden), overheidsinvesteringen en sociale en tewerkstellingsproblemen. Ook het Verbond van Belgische Ondernemingen liet zich niet onbetuigd en zorgde zelfs voor een verrassing. Inderdaad werd uitdrukkelijk het huidige systeem van automatische koppeling van de lonen aan het indexcijfer van de consumptieprijzen in twijfel getrokken en een voorstel tot herziening geformuleerd, dat prompt door de vakbonden werd verworpen. Maar de actie van de werkgevers concentreerde zich inzonderheid in de week van 21 april: 23 april: eisenbundel van het gemeenschappelijk middenstandsfrent; 24 april: schok-programma voor selectieve relance van het VBO en 25 april: relance-plan van Fabrimetal (de vereniging van de metaalverwerkende nijverheid).

Allen waren van oordeel dat de tijd voor de economische relance gekomen was en dat een ondersteuning van de bedrijvigheid niet langer meer kon worden uitgesteld. De aandacht concentreerde zich hoofdzakelijk op de aanmoediging van de investeringen, de verlichting van de fiscale en parafiscale druk, de bevordering van de export met vrijwaring van de externe competitieve positie van het Belgisch bedrijfsleven, verdere versoepeling van het monetaire en kredietbeleid, acti-

vering van de overheidsinvesteringen e.a.

De regering moest dus wel noodgedwongen de weg van de relance op, maar blijft er toch bij dat selectiviteit eveneens tot de noodzakelijkheden behoort, indien men wil dat de inflatoire spanningen niet worden gevoed. Stilziggend rekent de regering erop dat de steunmaatregelen getroffen in de Verenigde Staten, Duitsland, Nederland en Frankrijk ook wel een niet-rechtstreeks effect zullen sorteren voor het Belgische bedrijfsleven. Alles bij elkaar genomen is dit geen verkeerde redering, maar het is een feit dat de heropleving daardoor iets trager zou kunnen verlopen dan in de buurlanden. Anderdeels dient erop te worden gewezen, dat in de sociale sector reeds veel relance-materiaal zit, maar dat de consumptieve vraag eerder aarzelend is, omdat de gezinnen nog niet hebben begrepen dat het nu erop aankomt minder te gaan sparen en meer uit te geven, ten einde de werkloosheid te helpen bestrijden.

Bij de getroffen en in het vooruitzicht gestelde maatregelen, die de bovenvermelde verwachte domeinen bestrijken, zijn er nochtans een waneklink en een mogelijke distorsie van de markteconomie te bespeuren. De waneklink betreft de blokkering van de prijzen gedurende twee maanden. De blokkering is een betwistbare stap, die waarschijnlijk niet veel zal uithalen, omdat ze niet zal verhinderen dat het indexcijfer toch zal stijgen en ook omdat ze slechts een uitstel van hausse inhoudt. Bovendien ontbreekt al was het maar een oproep tot algemene matiging. De mogelijke distorsie houdt verband met de voorgenomen oprichting van een openbare holdingmaatschappij, die zou belast worden met de oprichting van overheidsondernemingen, omdat in de ogen van sommigen de huidige economische moeilijkheden een verfoeilijk kapitalistisch kenmerk zijn (intussen werd gevonden dat schommelingen eveneens optreden in centraal geleide economieën), waaraan het openbaar industrieel initiatief een einde moet stellen. Maar daarover een volgende keer meer.

Vrouwenemancipatie economisch bezien, feiten en wensdromen

PROF. DR. B. M. S. VAN PRAAG

Ter gelegenheid van het Jaar van de Vrouw worden in ESB een aantal artikelen opgenomen over economische aspecten van de emancipatie van de vrouw. Het eerste artikel, van Dr. H. Verwey-Jonker over „Het Jaar van de Vrouw; uitdaging of belediging?“, stond in ESB van 14 mei jl. Deze week behandelt Prof. Dr. B. M. S. van Praag, hoogleraar economie aan de Rijksuniversiteit te Leiden, een aantal macro-economische aspecten. Hij gaat in op de volgende vragen: 1. met hoeveel vrouwen kan de beroepsbevolking worden uitgebreid? 2. hoe moet de huishoudelijke zorg worden opgevangen? 3. wat kunnen en moeten die vrouwen doen? 4. wat zijn de gevolgen voor de beloningsstructuur?

Toen dit blad mij enige tijd geleden verzocht om het „Jaar van de Vrouw“ luister bij te zetten door het schrijven van een artikel in dit blad over enige economische aspecten van de emancipatie van de vrouw, heb ik geaarzeld met mijn toezegging. Het probleem is moeilijk, en mijn kennis is gering. Ondanks deze gevaren heb ik toch maar ja gezegd, omdat het onderwerp boeiend is en naar mijn weten de (macro-)economische aspecten nog door weinig anderen zijn belicht. Niettemin moet de lezer er begrip voor hebben dat het in het kader van dit artikel onmogelijk is tot een werkelijk grondige analyse te komen.

Probleemstelling

Waar gaat het om? De Nederlandse beroepsbevolking bestaat tegenwoordig voor ca. 3/4 uit mannen en voor ca. 1/4 uit vrouwen. De participatiegraad van mannen is ongeveer 85% in de leeftijdsgroep van 20 t/m 64. De participatiegraad van vrouwen is ca. 20%. Bij de vrouwelijke beroepsbevolking is de participatiegraad in de groep 20 t/m 24 ca. 55%, terwijl ze in de groep 25 t/m 64 omstreeks de 20% kan worden geraamd 1). Deze cijfers golden in 1972, maar zullen waarschijnlijk nu niet sterk gewijzigd zijn.

De reden van deze scherpe cesuur bij 25 jaar in de vrouwelijke beroepsbevolking ligt voor de hand. In de Nederlandse maatschappij houden vrouwen bij hun huwelijk of kort daarna gemeenlijk op met „werken“. Juister gezegd, zij houden op met werken voor geld, maar het is een feit dat de huisvrouw een belangrijk stuk inkomen *in natura* oplevert voor de gezinseenheid. De opkomst van de „vrouwenpolis“, die de kosten van vervanging wanneer de huisvrouw uitvalt verzekert, duidt aan dat men zich hier algemeen van bewust wordt.

Kapteyn en ik schatten alleen de waarde van het opvoeden van twee thuiswonende kinderen door de huisvrouw reeds op ca. f. 6.000 netto per jaar, in een gezin waar de echtgenoot f. 21.000 netto verdient 2). De economische emancipatieproblematiek komt nu globaal hierop neer dat leeftijdscohorten van vrouwen die vroeger niet op de arbeidsmarkt verschenen, nu willen blijven doorwerken na hun huwelijk. Het is voornamelijk een probleem van de *gehuwde werkende vrouw*. De direct opkomende vragen zijn dan:

- met hoeveel vrouwen wordt de vrouwelijke beroepsbevolking versterkt?
- hoe wordt de huishoudelijke zorg die zij gaven opgevangen door anderen?
- wat moeten en kunnen deze vrouwen doen?

Daarna komt dan de vraag aan de orde welke invloed een verhoging van de participatiegraad zou hebben op de beloningsstructuur alsmede op de hoogte van het vrij-besteedbare gezinsinkomen in verhouding tot het totale gezinsinkomen. Deze vragen zullen achtereenvolgens nader worden gezien.

Om hoeveel personen gaat het?

Wij zullen ons baseren op schattingen, die de Commissie Algemene Toekomstverkenning van de Voorlopige Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid onlangs heeft opgesteld met behulp van cijfers van het CBS en het Ministerie van Sociale Zaken. Zij komen tot de conclusie dat van 1972 tot 2000 de vrouwelijke beroepsbevolking zal stijgen met 900.000 vrouwen. Dit is de resultante van een aantal ontwikkelingen.

In de eerste plaats zal onder invloed van de demografische ontwikkelingen de bevolking verder stijgen, terwijl door de daling der geboortevet het aanbod der 20-64-jarigen zal toenemen. In de tweede plaats zal het aantal werkneemsters tussen 15-19 jaar door de leerplicht-verlenging sterk teruglopen. In de derde plaats wordt verwacht dat de participatiegraad in de cohorten 25-64 zal oplopen van ca. 20% naar ca. 40%, waarvan ca. de helft part-time. Deze ontwikkelingen zullen zich geleidelijk realiseren. Hierbij passen enige kanttekeningen. De geciteerde voorspellingen zijn niet erg hard. De demografische ontwikkeling, nog wel het hardste bestanddeel, kan moeilijk voorspeld worden, zoals de recente bijstelling van prognoses door het CBS heeft aangetoond.

De prognose van ca. 20 miljoen in 2000 is nu reeds terug-

1) Gegevens uit nog niet gepubliceerd rapport van de Commissie Algemene Toekomstverkenning van de voorlopige Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid.

2) A. Kapteyn en B. M. S. van Praag, Hoe duur is ons gezin, *ESB*, 6, 13 en 20 november 1974.

gebracht tot ca. 15 miljoen en ook die is op grond van het nog steeds teruglopende geboortecijfer waarschijnlijk nog te ruim. De verlenging van de leerplicht is een politieke maatregel. De wijziging in de participatiegraad is het moeilijkste te voorspellen. In eerste instantie ben ik geneigd het cijfer van 40% laag te achten, vergeleken met de deelnemingsgraad bij mannen van ca. 88%. Er zijn echter een aantal factoren die dit cijfer toch wel plausibel maken. In de eerste plaats moet men niet uit het oog verliezen dat de huidige vrouwenemancipatiebeweging slechts door een kleine minderheid gedragen wordt, die weliswaar op talentvolle wijze de publiekheid bereikt, maar waarvan geenszins vaststaat dat ze een numeriek belangrijke achterban vertegenwoordigt.

Er moet een vraagteken worden gezet achter de stelling, dat elke vrouw (of man) wil werken. Dit mag gelden voor een aantal pioniersters (wetenschappelijk medewerkster, leraressen, kleuterleidsters, secretaressen enz.), maar geldt het ook voor het ateliermeisje, de verkoopster of de inpakster? Een recent onderzoek van Netty Rosenfeldt doet hierover onthullende mededelingen. Het is zeer wel mogelijk dat de publieke opinie een sterk vertekend beeld van de werkelijkheid heeft gekregen. In de tweede plaats is de participatiegraad afhankelijk van de kwantiteit en kwaliteit van de aangeboden werkgelegenheid. Het moet niet uitgesloten worden geacht, dat vrouwen die zouden willen werken in de toekomst geen werk kunnen vinden dat hen aanstaat. Tevens blijkt volgens recent onderzoek, dat gehuwde werkende vrouwen vaak niet bestand zijn tegen de te grote arbeidsbelasting, die voortvloeit uit de combinatie van een full-time baan samen met het noodzakelijke huishoudelijke werk thuis.

Als conclusie volgt dat de emancipatie numeriek gezien niet zulke drastische vormen zal aannemen.

De wegvallende huishoudelijke zorg

In hoeverre zal de opname van vrouwen in het arbeidsproces tot moeilijkheden thuis leiden? Uit een in Amerika gehouden onderzoek bleek dat huisvrouwen zonder baan in het algemeen 52 uur met huishoudelijk werk bezig waren en vrouwen met een baan ongeveer 26 uur³⁾. Afgezien van het feit, dat gehuwde werkende vrouwen dus werkweken van ongeveer 65 uur maken, blijkt hieruit dat er een flinke „rek” zit in de huishoudelijke taak, maar dat hij zelfs indien summier vervuld nog een behoorlijke tijd vergt. Men mag verwachten dat de vrouwen die willen werken in het algemeen een klein gezin hebben en dat hun huishoudelijke taak een kleinere omvang heeft dan de gemiddelde. Niettemin zal het op grote schaal gaan werken van huisvrouwen leiden tot een vergrote vraag naar werksters, huishoudsters, huishoudelijke apparaten, crèches en dagverblijven, wijkverpleging en ziekenhuisbedden, alsmede uitbreiding van het onderwijs voor en na de leerplichtige leeftijd. (In Oost-Duitsland is de participatiegraad van vrouwen weinig lager dan die van mannen; het aantal ziekenhuisbedden, o.a. in gebruik voor mazelen, griep enz., is er 11 per 1.000 tegen in Nederland ca. 5 per 1.000).

Waar kunnen de nieuwe arbeidskrachten werk vinden?

Het integreren van de vrouwelijke, meestal gehuwde, arbeidskrachten zal geen sinecure zijn, ondanks het feit dat deze integratie slechts geleidelijk behoeft plaats te vinden. De vraag naar industriële goederen tendert naar verzadiging en dit geldt ook voor vele diensten. Het valt te betwijfelen of in de „oude” sectoren, meestentijds in de private sector, een grote uitbreiding van de effectieve vraag kan worden verwacht. In de „nieuwe” sectoren zoals de onderwijssector, volksgezondheid, cultuur, recreatie en maatschappelijk werk valt nog een structurele groei van de vraag te verwachten, al was het slechts uit hoofde van het hiervoor genoemde wegvallen van de traditionele huisvrouwelijke acti-

viteiten. Niet alleen aan de vraagzijde spelen deze factoren, maar ook aan de aanbodzijde.

De in het arbeidsproces intredende vrouw eist terecht „equal pay”, dat wil zeggen, een loon gelijk aan dat van haar mannelijke collega. De private werkgever zal echter veelal bezwaar hebben om dit te verstrekken om de volgende redenen. De typisch mannelijke beroepen zijn niet voor niets mannelijk, de vrouw levert er naar zijn verwachting minder arbeidsprestatie. Verder kan minder op haar gerekend worden wanneer zij jonge kinderen heeft, die haar dwingen tot een dubbele loyaliteit. Ook een langjarige binding met het bedrijf met de mogelijkheid van een later renderende dure bedrijfsopleiding is bij de vrouw, die jonge kinderen moet verzorgen gedurende een bepaalde levensfase, minder waarschijnlijk dan bij haar mannelijke collega. Anderzijds zal het meer voorkomen van de typische carrière-vrouw leiden tot het openstellen e.q. creëren van bepaalde carrière-patronen voor vrouwen. Ook de „part-time”-functie wordt meestal slechts uit nood aangeboden, omdat bij partiële vervulling de „economies of scale” van een full-time-functie niet kunnen worden gerealiseerd.

De belangrijkste sta-in-de-weg voor het particuliere bedrijfsleven om het aantal arbeidsplaatsen vrij abrupt drastisch te kunnen opvoeren, is echter de op de korte termijn vrijwel gefixeerde kapitaalvoorraad in het bedrijfsleven. Een drastische uitbreiding van het aantal arbeidsplaatsen zou een evenredige vermindering van het kapitaal per arbeidsplaats impliceren.

De marginale arbeidsproductiviteit zou gevoelig dalen, wat ertoe zou leiden dat de laatst aangekomenen een veel lagere beloning zou worden geboden dan de reeds in het bedrijf werkende collega's. Dit zou in flagrante strijd zijn met het „equal-pay”-beginsel. De enige mogelijkheid om het „equal-pay”-beginsel te realiseren zou zijn om *alle* werkers (nieuwe en oude) een gelijk loon uit te keren dat op lager niveau ligt dan tevoren. Het spreekt vanzelf dat de mannelijke collega's van de oude lichte dit niet in dank zouden afnemen, terwijl ook de nieuw binnenkomende vrouwelijke werkers deze toepassing van het „equal-pay”-beginsel met argwaan zouden bezien.

Om al deze redenen kan men verwachten dat het merendeel van de nieuw te scheppen arbeidsplaatsen zal moeten worden gezocht in nieuwe functies, die zonder efficiencyverlies part-time kunnen worden uitgeoefend, waarbij vervanging gemakkelijk kan worden gerealiseerd, waar de opleiding nauwelijks ten laste komt van een particuliere werkgever en waar de functie ofwel zeer weinig kapitaal-ondersteuning behoeft, ofwel de salarisvaststelling niet op basis van de normale grensproductiviteitstheorie behoeft plaats te vinden. De tevoren aangeduide functies als gezinsverzorg(st)er, onderwijzer(es), arts, verpleeg(st)er, maatschappelijk werk(st)er voldoen nu juist aan deze criteria.

Hoewel het dus niet gezegd is, dat dit nieuwe arbeidsareaal alleen voor vrouwen zal zijn gereserveerd en de oude sector voor mannen — een uitwisseling tussen beide is zeker mogelijk — zal de nieuwe samenstelling van het arbeidsaanbod waarschijnlijk in bovenbeschreven richting moeten worden gevonden.

Macro-economische implicaties

Voor het loonniveau en de loonontwikkeling zal het bovengenoemde repercussies hebben. Het reële loonniveau zal dalen omdat aan elke arbeidsplaats minder kapitaal wordt toegevoegd. Wanneer de omvang van de investeringen niet toeneemt zal tevens *de groei van de arbeidsproductiviteit* worden vertraagd. Het bruto-gezinsinkomen zal in de ko-

3) J. Vaneck, Time spent in housework, *Scientific American*, november 1974, blz. 115-120.

De Interim-nota inkomensbeleid

DRS. M. P. VAN DER HOEK

Op 9 mei jl. verscheen eindelijk de reeds lang verwachte Interim-nota inkomensbeleid. Vorige week gaf Dr. F. L. G. Slooff reeds commentaar in ESB op de in die nota bepleite vermogensaanwasdeling. Deze week bespreekt Drs. M. P. van der Hoek, wetenschappelijk medewerker aan de Erasmus Universiteit Rotterdam, de gehele nota. Hij concludeert onder meer dat de nota niet toekomt aan het vertalen van de in het verleden geformuleerde denkbeelden in een concreet beleid. Reden hiervan is o.a. het ontbreken van recent statistisch materiaal. De nota heeft zijns inziens de verdienste dat ze wel een basis voor een dergelijke vertaling legt.

Voorgeschiedenis

Kort na het optreden van het kabinet-Den Uyl werd aan de Tweede Kamer de toezegging gedaan dat in de eerste helft van 1974 een nota over het in de toekomst te voeren inkomensbeleid zou worden uitgebracht. Dat was verheugend,

mende decennia zeker stijgen wanneer de vrouw gaat werken, maar gemiddeld zal dit zeker op minder dan een verdubbeling neerkomen vergeleken met de traditionele situatie met één kostwinner 4).

Deze effecten zullen worden verzacht naar gelang meer arbeidsplaatsen kunnen worden gecreëerd in de collectieve sfeer. Dit zal dan ook wel gebeuren. Gezien het feit dat ook deze arbeid in de collectieve sfeer zal moeten worden beloond zal dit een grote stijging van de personeelskosten van de overheid betekenen, die moeten worden gedekt uit additionele belastingontvangsten, van dezelfde omvang. Dat het vrij besteedbare gezinsinkomen er dus veel op vooruit zal gaan is een wensdroom. Wel kunnen omvangrijke inkomensherverdelingen plaatsvinden waarbij de gezinnen, waar slechts één kostwinner is, er onvoordelig uitspringen.

Financieel zullen we er niet veel op vooruitgaan. Wel kan de vrouwenemancipatie leiden tot meer levensvreugde in die gezinnen waar de huisvrouw niet meer in natura, maar als werknemster bij bedrijfsleven of overheid in geld wordt beloond voor haar diensten.

B. M. S. van Praag

want de inkomensverdeling was wel steeds meer in de politieke belangstelling gekomen, maar uit die toegenomen interesse was nog geen beleidsnota geresulteerd. De laatste regeringsnota waarin de inkomensverdeling centraal stond dateerde van september 1969, toen het kabinet-De Jong als bijlage 15 bij de *Miljoenennota 1970* een *Nota over de inkomensverdeling* publiceerde, die overigens vooral was gericht op een beschrijving van het in het verleden gevoerde beleid. De door het kabinet-Den Uyl in het vooruitzicht gestelde nota werd een paar keer uitgesteld en op een gegeven moment maakte minister Boersma bekend dat het voorlopig zou gaan om een interim-nota. Op 9 mei jl., dus met een vertraging van een jaar ten opzichte van de oorspronkelijke toezegging, werd die tussennota aan de Tweede Kamer aangeboden.

Inhoud

In hoofdstuk I worden de uitgangspunten van het beleid uiteengezet. Het centrale uitgangspunt is de fundamentele gelijkwaardigheid van alle mensen. Dergelijke in algemene bewoordingen gestelde uitspraken krijgen echter pas praktische betekenis door een nadere concretisering. De nota legt daarbij de nadruk op inkomensverschillen. Die worden onderscheiden in *compenserende* en *niet-compenserende* verschillen. De eerste worden aanvaardbaar geacht, de laatste vereisen deels een geheel eigen benadering 1) en worden voor het overige als onaanvaardbaar bestempeld. Deze benadering is uiteraard op zich zelf onvoldoende en daarom wordt tevens een plaats ingeruimd voor behoefte-elementen, zowel in de primaire als in de secundaire en tertiaire sfeer. Tenslotte wordt geconstateerd dat aan het beleid grenzen worden gesteld, die voortvloeien uit de praktische problemen, de overige doelstellingen van het regeringsbeleid en de relaties met het buitenland.

Hoofdstuk II bevat een inventarisatie van het bestaande instrumentarium, waarbij aandacht wordt geschonken aan enkele knelpunten die zich daarbij openbaren.

In hoofdstuk III wordt ingegaan op de beschikbaarheid van statistische gegevens over de inkomensverdeling en op de rol die openbaarheid van inkomens in het beleid kan spelen.

Het vierde hoofdstuk („De primaire inkomensvorming”) geeft niet zozeer een analyse van het proces van inkomensvorming, maar concentreert zich voornamelijk op de doorzichtigheid van dat proces, met name wat betreft het inkomen uit arbeid. Gesteld wordt dat „met inachtneming van de

4) We zien hierbij af van andere ontwikkelingen zoals technologische groei enz.

1) De nota signaleert hier een grensgebied van inkomensverschillen die een functie vervullen ten aanzien van het gewenste evenwicht tussen vraag naar en aanbod van arbeid of die een relatie hebben met aanvaardbare elementen, zoals verantwoordelijkheid.

betekenis van de secundaire en tertiaire inkomensverdeling geleidelijk het inkomensbeleid in de primaire sfeer meer aandacht behoef". Hiermee wordt een wezenlijke beleidswijziging aangekondigd, want „kenmerkend voor de verdeelingsmaatregelen die na de tweede wereldoorlog in Nederland zijn genomen is, dat vooral het *herverdelingsaspect* op de voorgrond is getreden" 2).

Hoofdstuk V behandelt het onderwerp dat vlak voor de publikatie van de nota nog aanleiding gaf tot moeilijkheden, de vermogensaanwasdeling. Dit onderwerp zal in deze bijdrage verder onbesproken blijven. Dr. F. L. G. Slooff heeft er in een afzonderlijke beschouwing in *ESB* van 4 juni jl. reeds uitgebreid aandacht aan besteed.

Het zesde en laatste hoofdstuk heeft het beleid ten aanzien van de secundaire en de tertiaire sfeer tot onderwerp, waarbij de nadruk valt op de belastingen en de sociale zekerheid.

Begrippen

In het bijzonder van een interim-nota mag m.i. worden verwacht dat deze duidelijkheid schept ten aanzien van een aantal sleutelbegrippen. De nota komt hier onvoldoende aan tegemoet. De doelstelling van een aanvaardbare inkomensverdeling houdt volgens de nota in „een zo rechtvaardig mogelijke verdeling van de welvaart over de burgers". Deze omschrijving roept tal van vragen op die niet of slechts gedeeltelijk worden beantwoord. Wat rechtvaardig is, volgt niet zonder meer uit het gehanteerde onderscheid in compenserende en niet-compenserende verschillen (vgl. voetnoot 1). De nota geeft geen antwoord op de vraag hoe de grenzen van het „mogelijke" kunnen worden vastgesteld. En over de vraag wat welvaart is, zegt de nota niet meer dan dat een inkomensbegrip de voorkeur verdient, „waarin zoveel mogelijk van de elementen die voor de welvaartsituatie van belang zijn een rol spelen" en dat „voor de verschillende invalshoeken van het beleid verschillende inkomensbegrippen centraal moeten staan". Het pensioenvraagstuk, dat in dit verband grote kwantitatieve betekenis heeft 3), blijft met de opmerking dat geldinkomens moeten worden „opgewaardeerd" met pensioenrechten, nog onvoldoende uitgewerkt. Wel kondigt de regering aan in de vervolgnota nader in te gaan op de aspecten verbonden aan het pensioenbeleid ten aanzien van het overheidsperoneel. Voorts zal het CPB op korte termijn opdracht krijgen tot het verrichten van een onderzoek naar de kwantitatieve aspecten van de aanvullende pensioenvoorzieningen voor werknemers en zelfstandigen, maar daarbij lijkt het inkomensaspect niet voorop te staan.

Tenslotte roept de gegeven omschrijving van de doelstelling van een aanvaardbare inkomensverdeling de vraag op om welke burgers het gaat. Men kan zich immers afvragen of het om alle burgers gaat, of alleen om volwassen burgers, om individuele burgers of om gezinnen. De nota signaleert het probleem wel, maar geeft er geen antwoord op.

Harmonie

Opvallend is dat juist het kabinet-Den Uyl, dat na sterk in het teken van de polarisatie staande algemene verkiezingen en een buitengewoon moeizame en langdurige formatieperiode is ontstaan, in deze nota zoveel nadruk legt op de harmonie. De regering is zich sterk bewust van het feit dat „de doeltreffendheid van haar inkomensbeleid sterk afhankelijk is van de maatschappelijke aanvaarding van de doeleinden en maatstaven die er aan ten grondslag liggen", zoals reeds op de eerste bladzijde van de nota wordt gesteld. Voortdurend wordt gewezen op de noodzaak van overleg en de om die reden gewenste verbreding van de bestaande overlegstructuur. Dat accent op de harmonie is ook te vinden in het opstel *Inkomensverdelingspolitiek* van het anti-revolutionaire kamerlid Dr. A. J. Vermaat. Dit, gevoegd bij het feit dat tal

van gedachten uit de interim-nota ook in het door de Wiardi Beckman Stichting uitgebrachte rapport *Inkomensverdeling* (zin terug te vinden 4), leidt ertoe de opvatting van Dr. F. L. G. Slooff, dat het gekozen VAD-stelsel is te beschouwen als een compromis tussen socialistische en confessionele ideeën, van toepassing te verklaren op de gehele interim-nota.

De primaire sfeer

Het beleid ten aanzien van de primaire inkomensverdeling is uiteraard in hoofdzaak een lange-termijnbeleid, maar de korte-termijnaspecten zijn toch niet te verwaarlozen, in het bijzonder met het oog op de samenhang met het werkgelegenheidsbeleid. De regering is immers, op grond van de door het CPB gemaakte analyse van de ontwikkeling van de structurele werkloosheid, van oordeel dat het van belang is „om de stijging van de reële arbeidskosten in overeenstemming te brengen met de stijging van de produktiviteit". In dit verband geeft de regering de voorkeur aan in omvang globaal gelijke loonsverhogingen boven een naar bedrijfstak gedifferentieerde loonvorming. Deze formulering doet denken aan het in de eerste fase van de naoorlogse loonpolitiek gevolgde principe van algemene loonronde, met dien verstande dat er een nivelleringsstendens zal worden ingebouwd.

De nota gaat vooral in op het arbeidsinkomen, de inkomens uit vermogen zullen in de vervolgnota meer uitvoerig aan de orde komen. Ook de netto-netto-problematiek, d.w.z. „de coördinatie op nettobasis van enerzijds het minimumloon, en anderzijds een aantal sociale uitkeringen" 5), zal in de vervolgnota nader worden besproken. Van groot belang is het voornemen van de regering, een voorziening te schepjen waardoor zelfstandigen recht krijgen op een minimuminkomen dat te vergelijken is met het minimumloon voor werknemers. Dat zou gepaard gaan met gelijktijdige bedrijfseconomische begeleiding. Wellicht wordt deze bepaling in kringen van zelfstandigen gezien als een adder onder het gras, maar dat zal moeten blijken bij de uitwerking, die overigens nog de nodige tijd zal vergen.

De regering raakt m.i. een kernprobleem bij het aan de orde stellen van de functiewaardering. Volgens de regering is het, „wil men zich kunnen uitspreken over de aanvaardbaarheid van inkomensverschillen en de mate waarin deze verkleind zouden moeten worden, noodzakelijk dat inzicht bestaat in de onderlinge waarde-verhouding tussen de functies". De functiewaardering neemt in deze nota m.i. terecht een belangrijke plaats in 6). Een inkomensverdeling kan immers, voor zover die althans betrekking heeft op arbeidsinkomens, pas volledig op haar merites worden beoordeeld (mede) in het licht van de bestaande functieverdeling.

2) N. H. Douben, *Herverdelingspolitiek*, Haarlem, 1972, blz. 11. Douben gaf deze oratie de volgende profetische ondertitel mee: „Van hoofdzaak naar bijzaak?"

3) „Een zelfstandige die een pensioen gelijk aan dat van een minister en in even korte tijd zou willen opbouwen zou daarvoor een extra inkomen van ca. vier ton moeten genieten". (H. J. Hellema, Enkele opmerkingen in verband met inkomenspolitiek, *ESB*, 14 februari 1973, blz. 140). In dezelfde zin: G. Nooteboom, Inkomensbeleid en oudedagsvoorziening, *Openbare Uitgaven*, 1973, nr. 3.

4) Bijv. het uitgangspunt van de fundamentele gelijkwaardigheid, de voor netto inkomens aanvaardbaar geachte verhouding van 1:5, de wens iedere loontrekkende op te nemen in een CAO enz.

5) M. de Korte, De netto-netto-problematiek 1, *Openbare Uitgaven*, 1975, nr. 1, blz. 2.

6) Terecht, omdat er nog veel bedrijven zijn met weinig of geen systematiek in hun salarisbeleid, zoals een van de conclusies is van het onder auspiciën van de Commissie Opvoering Produktiviteit van de SER uitgevoerde onderzoekproject „Salaris-Oriëntatie". Zie daarvoor het deelrapport *Salarisinventaris* (Deventer, 1973) of het afsluitend rapport *Verdiensten van hoger personeel* (Deventer, 1974). Overigens wordt in de nota m.i. onvoldoende onderkend dat het knelpunt niet zozeer ligt bij de ontwikkeling van functiewaarderings-systemen voor hoger personeel, maar veeleer bij de koppeling daarvan met functiewaarderingsystemen voor het overige personeel.

Hoera, ik had gelijk

Wat geeft het toch een heerlijk gevoel als je gelijk blijkt te hebben. In *ESB* van 18 december 1974 schreef ik een korte notitie over het feit dat wetenschappelijke medewerkers moeilijk bereikbaar zijn. Vele academische kringen werden toen boos op mij. „Hoe durf je dergelijke generaliserende kreten te slaken”, kreeg ik toegeworpen. Tja, daar zat ik mee. De eerste weken na de publicatie betrad ik dan ook met het schaamrood op mijn kaken de academische hoogbouw waar ik dagelijks pleeg te vertoeven, want ik kon niets bewijzen.

De Algemene Rekenkamer aanhoorde echter mijn stille bede. Zij onderzocht de aanwezigheid van het personeel van universiteiten en hogescholen. En, de goed geïnformeerde lezer zal het reeds raden, ik bleek gelijk te hebben. Hoera! Alleen de Technische Hogeschool te Eindhoven bleek een goede uitzondering 1).

Mijn schaamrood is nu helemaal verdwenen en ik snak ernaar nog meer academische misstanden bekend te maken. Er valt immers met recht nog veel meer te roddelen. Maar mijn durf is op. Ik reken nu volkomen op de rekenkamer en wacht met spanning af wanneer het eerste academiegebouw wegens overcapaciteit moet worden afgebroken.

L.H.

1) *Verslag Algemene Rekenkamer over 1974*, Den Haag, 1975, blz. 58/59

De secundaire sfeer

In het preadvies *Belasten met mate*, dat werd geschreven voor een conferentie van de Wiardi Beckman Stichting, stond al in 1967 op blz. 8 en 9 te lezen: „De inkomstenbelasting is langzamerhand een bot werktuig geworden, waarmee de inkomensverdeling nauwelijks meer kan worden bijgeschaafd”. Zo duidelijk wordt het in de interim-nota niet gesteld, maar in zeer omzichtige bewoordingen, eigenlijk tussen de regels door, wordt wel toegegeven dat er nauwelijks nog mogelijkheden zijn voor een verdergaande hantering van dat instrument. Naar mijn mening zou de regering zich de vraag moeten stellen in hoeverre de in de nota geconstateerde „zeer belangrijke nivellerende werking” van de Nederlandse inkomstenbelasting slechts schijn is. De gemeten nivellering is immers groter, naarmate er in sterkere mate wordt afgewenteld 7).

In de vervolgnota zal de regering op grond van nader onderzoek meer in het algemeen ingaan op de samenhang tussen de secundaire inkomensvorming door middel van sociale zekerheid en de primaire inkomensvorming. Het twee weken voor het verschijnen van de nota door Prof. Douben geformuleerde voorstel om in plaats van het premieplichtig loon de toegevoegde waarde als heffingsgrondslag te nemen 8) wordt door de regering „een moeilijk te realiseren zaak” genoemd. Daarbij wijst zij erop dat reeds in 1970 door de *Commissie-Vos* en in 1971 door de *Raad voor het Midden- en Kleinbedrijf* werd ontraden de loonsom als grondslag voor de premieheffing te vervangen door de toegevoegde waarde. Het aangekondigde onderzoek naar de relatie tussen de secundaire inkomensvorming door middel van sociale zekerheid en de primaire inkomensvorming is mijns inziens van groot belang, want de regering laat niet duidelijk blijken de verrekende invloed van de sociale zekerheid in voldoende mate te onderkennen. Volgens Prof. Deleeck worden „de meest diepgaande wijzigingen in de inkomensverdeling wel misschien veroorzaakt door een verandering in de structuur

van de vraag, gevolg van de oriëntering van het verbruik door het bestaan van sociale uitkeringen; hierdoor wordt immers ook de structuur van het aanbod en van de tewerkstelling gewijzigd” 9). Overigens is de regering al in het huidige stadium van mening dat een verhoging van de premie-inkomensgrenzen in beginsel kan worden gehanteerd als instrument in het kader van de inkomensverdeling.

Informatie

Het is duidelijk dat het ontbreken van recent statistisch materiaal over de personele inkomensverdeling een belemmering is geweest voor de opstellers van de nota. Het is tekenend dat over de tertiaire inkomensverdeling geen uitspraken kunnen worden gedaan. Men grijpt weer terug op een reeds in bijlage 15 van de *Miljoenennota 1970* gepresenteerde tabel, die betrekking heeft op 1962 (!). De regering gaat er nu wel van uit, dat voor de vervolgnota over de statistiek, van de inkomens- en vermogensverdeling 1970 zal kunnen worden beschikt, maar de twijfels die ik in *ESB* van 25 september 1974 over het verschijnen van deze statistiek heb geuit, zijn sindsdien zeker niet afgenomen.

De presentatie van de tabellen in bijlage A van de nota geeft niet van grote zorgvuldigheid. Tabel 1 geeft volgens de toelichting de verdeling van het totale inkomen van alle belastingplichtigen voor alle sociale groepen, terwijl de getallen er naar mijn mening op wijzen dat bepaalde groepen, vermoedelijk de vakantiewerkers, zijn geëlimineerd. Tabel 2 zou aan duidelijkheid hebben gewonnen als aan elk jaar een totaal kolom zou zijn toegevoegd. De toelichting bij tabel 3 is volstrekt onvoldoende en zelfs enigszins onjuist. Het aantal directeurs van NV's is van 1954 tot 1967 namelijk toegenomen en niet afgenomen, zoals in de toelichting wordt gesteld.

Slotopmerkingen

Een duidelijk gebrek dat aan de nota kleeft, is dat er nauwelijks aandacht wordt besteed aan de invloed van de inflatie op de inkomensverdeling. Over het geheel genomen is de nota weinig concreet, wel wordt er veel onderzoek in het vooruitzicht gesteld. Het van vele kanten gehoorde verwijt van vaagheid is op zich zelf wel terecht, maar de vraag is of in dit stadium iets anders kon worden verwacht. Voor een geïntegreerd, alle inkomens omvattend verdelingsbeleid, is immers een brede overlegstructuur (denk aan de zelfstandigen) en kennis van recente gegevens noodzakelijk. Vooral het ontbreken van dit laatste leidt tot een zekere inconsistentie in de uitspraken van de regering. Enerzijds stelt zij dat het streven moet zijn gericht op een reële verbetering van inkomens voor de lagere en laagst betaalden, waarbij ook de middengroep nog een geringe reële verbetering zou moeten krijgen welke langzaam terugloopt naarmate het inkomen hoger is en voor topinkomens omslaat in een, zij het gematigde en geleidelijke, reële achteruitgang. Anderzijds wordt erkend dat men zonder inzicht in de onderlinge waarde-verhouding tussen de functies geen uitspraken kan doen over de aanvaardbaarheid van inkomensverschillen en dat de voorgestane reële achteruitgang voor topinkomens niet zou moeten strijden met de conclusie waartoe in het kader van het onderzoek naar de functiewaardering wordt gekomen. Het Verbond van Nederlandse Ondernemingen vat het aldus samen: „Het kabinet opereert kennelijk onder het motto: we

7) Cf. N. H. Douben, *Het (her)verdeelde inkomen*. Deventer, 1970, blz. 135.

8) N. H. Douben, *Vermogende arbeid*. Tegelen, 1975, blz. 15.

9) H. Deleeck, *Maatschappelijke zekerheid en inkomensverdeling in België*. Antwerpen/Leuven, 1966, blz. 71.

weten het wel niet, maar we beginnen toch maar vast" 10). Overigens ontkracht het VNO die stelling zelf weer door mee te delen dat 99% van de netto-inkomens in ons land binnen de verhouding van 1:5 blijft, daarmee te kennen gevend dat althans het VNO wel op de hoogte is van de huidige inkomensverhoudingen.

Er zijn de laatste jaren met betrekking tot de inkomensverdeling essentiële denkbeelden tot ontwikkeling gebracht 11). Iets heel anders is echter het vertalen van zulke denkbeelden in een beleid. De interim-nota komt daaraan ook niet toe, maar legt er wel de basis voor. Dat is in mijn ogen de belangrijkste verdienste van deze interim-nota.

Tenslotte nog dit: nota's als de onderhavige zouden aanmerkelijk kunnen winnen aan overzichtelijkheid als de opstellers er een samenvatting, een lijst van beleidsvoornemens en een lijst van aangekondigde onderzoeken aan zouden toevoegen.

M. P. van der Hoek

10) *NRC Handelsblad*, 10 mei 1975, blz. 11.

11) Ik denk bijvoorbeeld aan J. Tinbergen, Naar de meetbaarheid van een rechtvaardige verdeling, *De Economist*, 1973, nr. 2 en P. J. Roscam Abbing, *Ethiek van de inkomensverdeling*, Deventer, 1973.

De uitgeschoten pen van de Teldersstichting

DRS. B. J. LANGENBERG*

Een paar jaar geleden publiceerde J. D. Hilferink het verslag van een onderzoek, dat hij had gedaan naar de oorzaken van het stijgend exploitatietekort bij het gesubsidieerde beroepstoneel 1). Dat artikel deed toen nogal wat stof opwaaien.

De Telegraaf rook lont en maakte er een kopje op de voorpagina van. De toneelwereld zelf had het gevoel in de verdediging te moeten gaan: economen bemoeiden zich met kunst en dat moesten ze maar laten, daar komt toch alleen maar narigheid van. Bij zo'n berichtje van *De Telegraaf* wel een te begrijpen standpunt, maar tegen de analyse zelf was weinig in te brengen.

Op een voor de auteur waarschijnlijk onplezierige wijze lijkt de Teldersstichting, wetenschappelijk bureau van de VVD, de studie alsnog op een oneigenlijke wijze te willen gebruiken 2). Wat is het geval. De studie van Hilferink heeft als probleemstelling het toetsen van de z.g. Baumol-Bowen-hypothese 3) op tien jaar Nederlands gesubsidieerd beroepstoneel. Kortgezegd komt die door Baumol en Bowen ontwikkelde hypothese erop neer, dat het stijgende tekort op de exploitatierekening van uitvoerende kunstbedrijven chronisch is vanwege het achterblijven van de arbeidsproductiviteit van die uitvoerende kunsten in vergelijking met andere sectoren van bedrijvigheid. Dit komt tot uitdrukking in het achterblijven van de stijging van de toegangsprijzen bij de stijging van de door de kunstbedrijven betaalde lonen en prijzen.

Deze hypothese is zo belangwekkend, omdat zij een logische verklaring zou kunnen aanreiken voor de toenemende financiële steun die uitvoerende kunsten

— buiten het marktmechanisme om — aan de overheid vragen.

Hilferink komt nu tot de conclusie, dat voor de tien jaar die hij heeft bekeken, naast de in de hypothese genoemde wetmatigheden ook nog andere factoren een rol spelen. En, het mag gezegd, zelfs zeer fors:

„Men mag dan ook concluderen, dat de Baumol-Bowen hypothese *niet toereikend* is om de slechte financiële resultaten die de gesubsidieerde toneelgezelschappen hebben behaald, op bevredigende wijze te verklaren" 4). (curs. B. J. L.).

De auteurs van het geschrift van de Teldersstichting hollen echter maar meteen door en willen ons doen geloven dat in de genoemde studie de hypothese wordt *weerlegd* 5) en m.a.w. niet geldig is in Nederland. Niet toereikend is echter iets principieel anders dan niet geldig. Wetenschappers behoren dat te weten. Het is dáárom zo droevig, dat een dergelijke fout wordt begaan, omdat de kern van de Baumol-Bowen-hypothese, het *chronische* van de stijging van het tekort, ermee in het geding is.

De Teldersstichting suggereert dat dat chronische er wel uit te halen valt en voert daarvoor wetenschappelijk materiaal aan, dat echter in de oorspronkelijke vorm helemaal niet op een chronische stijging van het tekort wijst. Sterker, zelfs het tegendeel bewijst. Zo iets geeft te denken.

De schrijvers vallen definitief door de mand, als zij de grafische extrapolatie, die Hilferink op basis van zijn analyse heeft gemaakt, „overnemen". Ter illustratie van deze wetenschappelijke truc zijn hier beide grafieken onder elkaar gezet. Figuur 1. is het origineel, figuur 2. de versie van de Teldersstichting. Het

gaat om de C-variant: extrapolatie bij gelijkblijvend personeelsbestand en zoekersaantal.

Bij die variant zijn de twee andere verklarende factoren, die Hilferink naast de factor van Baumol en Bowen gevonden heeft, namelijk uitbreiding van het personeelsbestand (41% verklarend) en inkomstenderving door vermindering van het toneelbezoek (43% verklarend) geëlimineerd. Er blijft dan nog 16% van de stijging door die vertraagde aanpassing van de toegangsprijs bij de stijging van lonen en prijzen over. Een stijging van 16% die er echter niet zou mogen zijn als je beweert dat de Baumol-Bowen-hypothese niet geldt. De stijging komt de schrijvers dan ook slecht uit en ziedaar wat geschiedt: de pen schiet wat uit en om maar te kunnen blijven bewijzen dat uit het onderzoek blijkt dat de tekorten best wat teruggedrongen kunnen worden, krijgt de grafiek een interessante aangepaste gedaante.

Het is jammer dat een wetenschappelijk bureau in een voorlichtende publicatie zo slecht met wetenschappelijke gegevens omspringt.

* De auteur is medewerker van de Stafafdeling Beleidsvoorbereiding van het Ministerie van CRM.

1) J. D. Hilferink, Oorzaken van het stijgend exploitatietekort bij het gesubsidieerde beroepstoneel, *Openbare Uitgaven*, juni 1972, blz. 49-63.

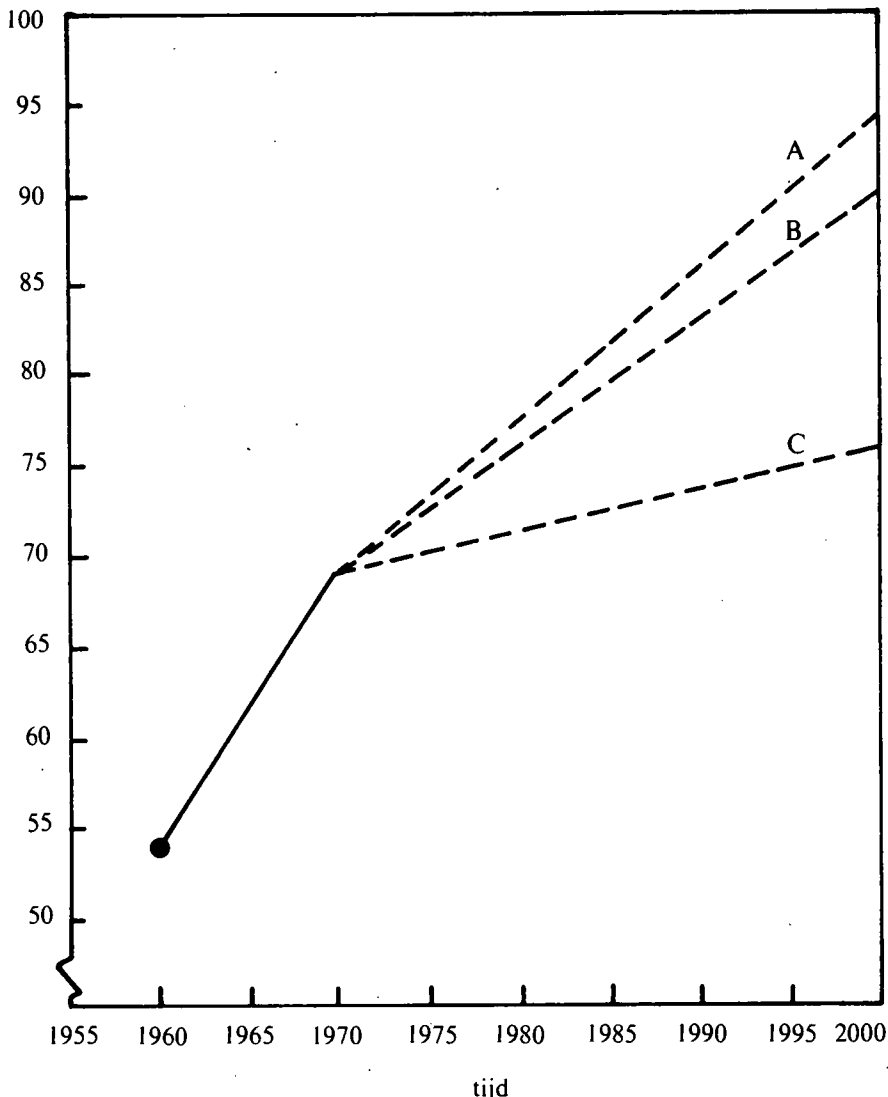
2) Prof. Mr. B. M. Teldersstichting, *Kunst zinnige subsidiëren*, geschrift nr. 23, 's-Gravenhage 1974, blz. 51-53.

3) W. J. Baumol en W. G. Bowen, *Performing arts: the economic dilemma*, New York, 1966.

4) Hilferink, blz. 55.

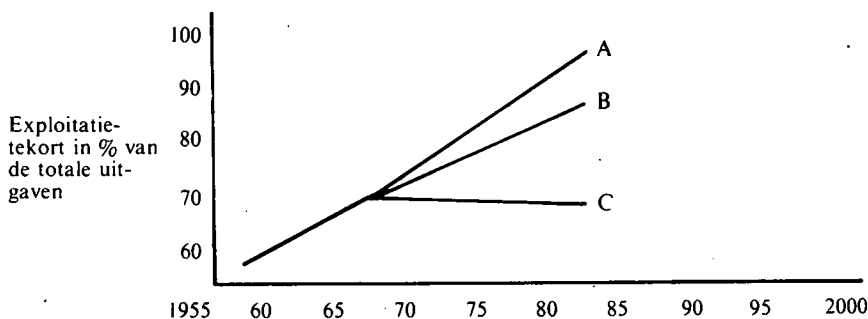
5) Teldersstichting, blz. 51.

Figuur 1. De trendmatige ontwikkeling van het toekomstige exploitatietekort – als percentage van de totale uitgaven – van beroepstoneelgezelschappen, bij verschillende veronderstellingen

A: Extrapolatie van de historische ontwikkeling naar het jaar 2000. B: Extrapolatie, bij gelijkblijvend personeelsbestand van 1969. C: Extrapolatie, bij gelijkblijvend personeelsbestand en bezoekersaantal van 1969. Bron: Hilferink blz. 61.

Figuur 2. De trendmatige ontwikkeling van het toekomstige exploitatietekort als percentage van de totale uitgaven van beroepstoneelgezelschappen, bij verschillende veronderstellingen.

Bron: Teldersstichting, blz. 53.

Commentaar van de Prof. Mr. B. M. Teldersstichting

Het rapport *Kunst zinnig subsidiëren* van de Prof. Mr. B. M. Teldersstichting is niet met een economische bril opgeschreven. De economie van de kunst komt pas in de aanhangsels van het geschrift aan de orde. In Aanhangsel III wordt het artikel van Drs. J. D. Hilferink vermeld. Het is uiteraard niet de bedoeling geweest van de samenstellers van het rapport de inhoud van dat artikel op oneigenlijke wijze te gebruiken. De oorzaken die Hilferink noemt voor het stijgend exploitatie-tekort bij het gesubsidieerd beroepstoneel vonden zij juist zó belangrijk, dat zij daarvan gewag maakten in hun rapport. Toegegeven zij dat het gebruik van het werkwoord „weelegen” tot de conclusie van Langenberg kan leiden dat de samenstellers van het rapport van oordeel zijn dat de Baumol-Bowen-hypothese in ons land niet geldig zou zijn. De commissie in kwestie heeft echter niets meer en niets minder willen zeggen dan dat die hypothese op zich niet toereikend is om de slechte financiële resultaten van het gesubsidieerde beroepstoneel te verklaren. Aanhangsel III volgt het onderzoek van Hilferink dan ook op de voet.

Dan de grafiek. Die ontlokt Langenberg de kreet: „Nu vallen de schrijvers van het rapport definitief door de mand”. Zij zouden een wel zeer naïeve opvatting van hun taak hebben gehad als zij op de door Langenberg beschreven wijze de Baumol-Bowen-hypothese te lijf hadden willen gaan. Neen, door een fout in het manuscript kwam een geheel nieuwe en daarom ook onjuiste versie van de grafische extrapolatie van Hilferinks analyse in het rapport terecht. Uit de toelichtende tekst blijkt overigens overduidelijk dat de grafische voorstelling van Hilferink uitgangspunt is. Anders klopt het hele betoog niet meer. De heer Langenberg voelt dat zelf ook wel aan als hij de stijging van 16% ter sprake brengt. Als het rapport dan ook stelt: „Situatie C kan als een *aanvaardbare* situatie gekenmerkt worden, aangezien een subsidie een uitgave is die moet passen in het totaal plan van de overheidsuitgaven” (blz. 53), gaat het over de C-lijn uit de grafische extrapolatie van Hilferink.

De heer Langenberg gaat kennelijk op voorhand uit van slechte bedoelingen bij de auteurs van dit geschrift. De inhoud ervan rechtvaardigt die vooronderstelling echter ten enenmale niet.

Met „ESB” een beter economisch-politiek inzicht

Milieu en werkgelegenheid: een uitdaging

J. P. A. HULST*

De westerse industriële wereld kenmerkte zich na de tweede wereldoorlog door een periode van vrijwel onafgebroken economische groei en nagenoeg volledige werkgelegenheid. Op grond van, onder andere, de daarmee gepaard gaande milieuvervuiling en de in zicht komende beperktheid van de aardse energie- en grondstoffenvoorraden ontstonden er in de loop van de jaren zestig twijfels rond die economische groei. Maar door de sedert enige tijd sterk toenemende werkloosheid dreigt echter de aandacht voor het milieuprobleem overheerst te worden door het aandringen op herstel van de situatie van volledige werkgelegenheid. Een streven wat in de huidige economische structuur waarschijnlijk gepaard zal gaan met een vergrote druk op het milieu. Om uit deze impasse te komen heeft de Vereniging Milieudefensie opgeroepen tot het doordenken van de relatie milieu en werkgelegenheid. Zij heeft daartoe een map samengesteld met een aantal bijdragen van uiteenlopende auteurs en op basis daarvan een studiedag gehouden op 5 april jl. In dit artikel wordt een verslag gegeven van deze studiedag.

Schaarste en welvaart

In het dagelijks spraakgebruik worden de begrippen economische groei en welvaart veelal gekoppeld aan de beschikbare hoeveelheid geproduceerde goederen en diensten. Hueting wijst in zijn bijdrage (afgedrukt in *ESB* van 5 maart jl.) op de onjuistheid hiervan; het welvaartsbegrip zoals dat in de economische theorie gehanteerd wordt heeft betrekking op de mate waarin schaarste is opgeheven. Schaarste is de spanning tussen onze behoeften en alles wat daarin voorziet. Schaars zijn niet alleen geproduceerde goederen en diensten, maar ook vrije tijd, ruimte, schoon water en zuivere lucht. Welvaart is daarom verbonden met ons natuurlijk leefmilieu.

Hueting gaat ervan uit dat in de welvarende landen het positieve nut, verkregen uit meer geproduceerde goederen en diensten, kleiner is dan het negatieve nut van het hierdoor veroorzaakte verlies aan milieu-goederen. Hij neemt niet zonder meer aan dat een eventuele keuze voor meer milieu ten koste van de werkgelegenheid zal gaan. Enerzijds gaan er namelijk arbeidsplaatsen verloren en anderzijds worden er arbeidsplaatsen geschapen (bijv. door de bouw van zuiveringsinstallaties). Hij verwacht zelfs dat er per saldo meer werk ontstaat.

Bij de discussiegroepen die zich op de

studiedag over de bijdrage van Hueting bogen, bestond voornamelijk onzekerheid over de praktische uitwerking van de ideeën van de auteur. Hoe zal de door Hueting bepleite overgang van grootschalige- naar kleinschalige productie kunnen plaatsvinden en biedt de huidige democratische orde de mogelijkheid om het marktmechanisme te corrigeren ten gunste van de milieu-goederen?

Hueting meende dat de overgang zal plaatsvinden óf doordat de huidige grootschalige productie tegen zijn eigen grenzen aanbotst óf via versterking van het budgetmechanisme. De verschuiving is volgens hem binnen de bestaande democratische orde realiseerbaar. De vrijheid van productie is in de afgelopen eeuw steeds verder ingeperkt ter wille van algemeen aanvaarde welvaarts- of gezondheidscriteria. Er is een systeem ontwikkeld dat de parlementaire controle over het beheer en gebruik van de produktiemiddelen en milieufuncties waarborgt. De enige aanvaardbare kritiek is dat dit systeem niet maximaal wordt gebruikt. Wat ons rest is via opinievorming de opvattingen over het algemeen belang bij te sturen.

Herwaardering van de arbeid

Een andere benadering van de pro-

blematiek vinden we bij Kuiper, hoogleraar in de sociale geneeskunde. Staat het begrip welvaart centraal bij Hueting, Kuiper vertrekt vanuit het begrip arbeid. Arbeid wordt volgens hem meestal beperkt tot het verrichten van betaalde activiteiten in het kader van wat enigzins vaag met bedrijfsleven wordt aangeduid. Hij stelt, in navolging van Dippel, voor om arbeid te koppelen niet aan wat individuen doen, maar aan wat de samenleving in haar historische geheel als mensheid nodig heeft. Er zal dan geen sprake kunnen zijn van een arbeidsloze samenleving.

Gezien onze materieel eindige wereld lijkt de verwachting van een toenemende werkloosheid gerechtvaardigd. Indien echter de samenleving meer oog krijgt voor activiteiten die nodig zijn om de verbroken relatie met de medemens te herstellen en deze als arbeid wil honoreren, conform het ruimere arbeidsbegrip, zal volgens Kuiper blijken dat er nog een schreeuwend tekort is aan werkers. Onder die activiteiten zou hij bijv. willen rekenen de huishoudelijke en verzorgende arbeid, alle inspanningen van mensen om elkaar beter te leren begrijpen, niet alleen op micro-niveau, maar ook op meso-niveau (democratisering en de ontwikkeling van een sociaal beleid binnen de bedrijven) en op macro-niveau (de inspanningen om te komen tot vrede tussen de volkeren en een rechtvaardige verdeling van de aardse rijkdommen).

Vervolgens gaat Kuiper over tot het opperen van een mogelijke toekomstige samenlevingsvorm welke gekarakteriseerd wordt door arbeid in ruime zin. Hij gebruikt daarvoor het concept van de door Theobald beschreven vrije maatschappij. In die maatschappij is de ont koppeling tussen arbeid en levensonderhoud principieel aanvaard en consequent uitgewerkt in een wettelijke regeling. Een ont koppeling die in onze huidige maatschappij reeds te bespeuren valt.

* De auteur is verbonden aan de Faculteit der Sociale Wetenschappen van de Erasmus Universiteit te Rotterdam.

De fundamentele economische zekerheid wordt verschaft in het recht op een van overheidswege verplicht te vertrekken inkomen: het verschuldigd inkomen. Zo kan ieder lid van de samenleving, onbezorgd voor zijn levensonderhoud, zijn krachten geven aan die organisaties en die activiteiten die hij zelf het meest zinvol acht en die hem de meeste mogelijkheden bieden op wezenlijke relaties en op zelfverwerkelijking.

Volgens Kuiper liggen de belangrijkste obstakels op de weg naar een vrije maatschappij vooral op het mentale vlak: de arbeidsideologie, in de zin van wie niet werkt zal niet eten, staat nog steeds overeind, men is weinig geneigd eigen voorrechten op te geven ten behoeve van de samenleving, de opvatting dat mensen alleen bereid zijn tot een bepaalde prestatie als zij daarvoor geldelijk beloond worden ondervindt in brede kring aanhang. Als een mogelijkheid om de noodzakelijke mentaliteitsverandering te bereiken ziet Kuiper de voorbeeldwerking die kan uitgaan van het bezigzijn van de stichting Experimentele werkbemiddeling. (EWB)

De stichting EWB ging in 1970 van start met als doelstelling „het bevorderen en organiseren van nieuwe vormen van arbeid voor wel of niet arbeidsgemotiveerden door: a. directe arbeidsbemiddeling; b. activiteiten gericht op de humanisering van het arbeidsbestel”. In de loop van de tijd heeft dit o.a. geleid tot het initiatief om, met steun van de stichting, bedrijfscollectiefjes op te richten. Doel van deze bedrijfjes, waaronder een verhuisbedrijfje, een timmerwerkplaats en een kwekerij, is rendabel te draaien in een democratisch opgezette eenheid. Van belang op dit moment, vindt Kuiper, is dat we een bewuste keuze doen voor een bepaalde ontwikkelingsrichting. Die keuze zal vermoedelijk inhouden dat de huidige particuliere ondernemingsgewijze productie aanzienlijk zal moeten worden bijgestuurd.

Vakbeweging

In een discussie over werkgelegenheid en milieu is een van de belangrijkste partijen de vakbeweging. Het is immers de vakbeweging die een groot gedeelte van de direct betrokkenen organiseert. Voor de vakbeweging trad Inja op. Hij meende dat het werkelijk aanvatten van het milieuvraagstuk het aantasten van de economische groei betekent. Dit terwijl velen nog niet delen in de welvaart. Het zijn vaak juist deze mensen waarvan de vakbeweging de belangenbehartiger is. We zullen moeten beginnen met de productieprocessen te toetsen op hun milieueffecten. Bij deze toetsing moeten de volgende aspecten betrokken worden: de directe milieuvriendelijkheid, het gevaaraspect, de werksituatie voor de medewerker, het ruimtebeslag en het

grondstoffenverbruik. Als vervolg op die toetsing kan er een wetgeving komen. Eigenlijk betekent het niets anders dan dat de investeringsbeslissingen onder controle van de gemeenschap worden gebracht.

Een goed milieubeleid vereist op den duur ook een consumptiebeleid. Een dergelijk beleid zal veel rigouzeuzer in het economisch bestel ingrijpen dan het productiebeleid.

Voor de vakbeweging zal het pas mogelijk zijn een milieubeleid zoals boven aangegeven te steunen als een aantal voorwaarden vervuld zijn. De belangrijkste daarvan zijn de volgende.

1. Een beleid van inkomensverdeling. Voor de vakbeweging is een onontbeerlijke voorwaarde dat voor de laagst betaalden een verdere toename van het welvaartsniveau wordt bereikt.
2. Een actieve arbeidsmarktpolitiek, waarvan één van de doelen moet zijn de verdeling van de overgebleven werkgelegenheid. Anderzijds moet een schokwerking van bepaalde milieumaatregelen op de arbeidsmarkt kunnen worden voorkomen. Dit betekent dat het instrumentarium van het arbeidsvoorzieningsbeleid een aanmerkelijke uitbreiding behoeft.

Veel van de aanwezigen concludeerden uit de bijdrage van Inja dat de vakbeweging het aanpakken van het milieuvraagstuk op de lange baan wilde schuiven en de verantwoordelijkheid in handen van de overheid wilde leggen. Inja ontkende dit en benadrukte dat er tegelijkertijd moet worden gewerkt aan de inkomensverdeling, de arbeidsmarktpolitiek en het milieubeleid. Hij meende dat herverdeling van de welvaart niet dient te geschieden met behulp van economische groei, maar vanuit de huidige situatie. Het meest doeltreffend daartoe is het ingrijpen in de inkomensvorming in plaats van de herverdeling te laten geschieden via het belastingstelsel. De beloning voor het bezetten van een arbeidsplaats moet daarbij gekoppeld zijn aan het geleverde offer, niet aan de produktiviteit.

Tijdens de discussie werd de vakbeweging verweten op ongedifferentieerde wijze te streven naar volledige werkgelegenheid. Inja antwoordde daarop dat sinds 1972, in dat jaar kwam *Milieu en vakbeweging* uit, het NVV geen eenzijdig kwantitatief werkgelegenheidsbegrip hanteert. Het gaat niet alleen om een arbeidsplaats voor iedereen, maar om een arbeidsplaats die aangepast is aan de behoeften van de mensen. In het streven naar volledige werkgelegenheid zit daarom ook het streven naar verandering van het huidige werk. Daarbij moeten we niet uit het oog verliezen dat de werkers in de bedrijven de voornaamste belanghebbenden zijn bij stopzetting of verandering van productieprocessen. Het bedrijvenwerk kan in dit verband

een belangrijke functie gaan vervullen. Hebben we tot nu toe een constaterende (Hueting), een toekomstgerichte (Kuiper), een vanuit de vakbondspraktijk ingegeven (Inja) bijdrage geresumeerd, we zullen dit overzicht besluiten met wat we een poging tot verklaring van de onderhavige problematiek zouden kunnen noemen, die op de studiedag werd aangereikt door de filosoof-stafmedewerker van de Vereniging Milieudefensie Van der Hoeven.

Verklaring

Van der Hoeven stelt dat de huidige problematiek daaruit bestaat dat velen in hun bijdrage aan de samenleving (arbeid) gedwongen worden een teveel aan produkten of zinloze produkten te maken, terwijl anderen niet aan de samenleving mogen bijdragen, omdat er voor hun arbeid geen produkt te definiëren valt waarvoor de samenleving iets over heeft. Dit wordt veroorzaakt omdat er volgens Van der Hoeven wordt uitgegaan van de ideologie van de produktie, welke inhoudt dat elke vorm van arbeid uitdrukkelijk of stilzwijgend wordt afgemeten aan het voorbeeld van de produktieve arbeid (gericht op materieel produkt). Daardoor is er sprake van een systematische bevordering van deze vorm van arbeid boven de arbeid met een verzorgend karakter.

Vanuit deze verklarende benadering zal volgens hem elke oplossing dan ook gekenmerkt moeten worden door:

1. een herverdeling van de maatschappelijke arbeid, op zo'n manier dat de nadruk op de materiële sector wordt opgeheven tegelijk met de onderbezetting in bijv. de dienstverlenende sector;
2. het creëren van mogelijkheden, waardoor activiteiten die nog niet als arbeid gelden, als arbeid gehonoreerd en betaald worden;
3. het vinden van wegen waarlangs een maatschappelijke beoordeling mogelijk wordt van het nut van produkten en van de wenselijkheid van mechanisatie of automatisering van productieprocessen.

Van der Hoeven hecht grote waarde aan de arbeidsverhouding, in tegenstelling tot Kuiper. In de arbeidsverhouding komt de relatie van de activiteiten met de beloning tot uiting. Daarnaast geeft zij het organisatorische kader aan waarin de activiteit een functie vervult. Dit dient ter definiëring, bevestiging en controlering van het doel dat met de arbeid wordt gediend. Het voorkomt dat het subject aan vervreemding ten prooi valt.

Conclusies

Het is niet mijn bedoeling geweest om een volledig verslag te geven van

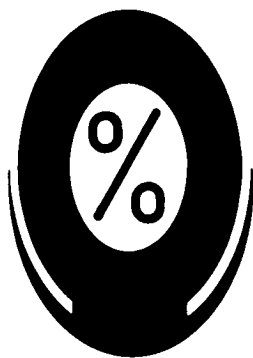
wat zich rond de studiedag heeft afgespeeld. Ik heb me beperkt tot het fragmentarisch weergeven van een viertal verschillende denkwijzen. Daaruit blijkt dat we nog aan het begin staan van het denken over de relatie tussen milieu en werkgelegenheid. We kunnen echter niet ontkennen dat we te maken hebben met een zeer urgent en actueel probleem. Het lijkt erop dat het één van de belangrijkste uitdagingen is waarmee we geconfronteerd worden in de westerse maatschappij. We mogen ons daarom niet laten verleiden tot eenzijdige kortetermijnoplossingen ten gunste van óf het milieu óf de werkgelegenheid. Anderszinds zullen we de korte-termijnoplossingen in overeenstemming moeten zien te brengen met het lange-termijnperspectief. Noodzakelijk daarvoor is het ontwikkelen van een kader waarin alle aspecten tot hun recht kunnen komen. Eén van die aspecten die daarin zeker niet onderschat mag worden betreft de

vraag naar het mobiliseren van de samenleving. Er is reeds veel, ook in ander verband geschreven en gezegd over maatschappelijke veranderingen. Diverse auteurs wijzen als het belangrijkste middel om tot verandering te komen op het beïnvloeden van de mentaliteit van de leden van de samenleving. Deze zou moeten worden veranderd in de richting van een grotere soberheid, het afstand kunnen doen van materiële voordelen ten gunste van anderen, het ervaren van een grotere collectieve verantwoordelijkheid. Pas als dit bereikt is, zouden de noodzakelijke veranderingen kunnen worden bewerkstelligd. Dat er een mentaliteitswijziging in bovengenoemde zin zal moeten komen, kan niet worden ontkend. Maar er moet, enigszins pessimistisch, ook geconstateerd worden dat er tot nu toe weinig van terug te vinden is. Het ziet er naar uit dat een eenzijdig gericht zijn op mentaliteitsverandering niet voldoende is. Zo wordt

bijv. iedere werknemer dagelijks geconfronteerd met de druk die op hem wordt uitgeoefend om zich te conformeren aan een individueel streven naar meer geldinkomen, een hogere positie in het bedrijf enz. Het is voor hem dikwijls de enige mogelijkheid om zich te handhaven in de bestaande maatschappelijke structuren. We mogen veronderstellen dat een van bovenaf voorhouden dat dit allemaal maar onzin is weinig effectief zal zijn. Ook al omdat dit meestal samengaat met een voorbijgaan aan de machtsverhoudingen welke ervaren worden.

Het laatste woord over mobilisatieprocessen in deze context is nog niet gezegd. Maar in ieder geval zullen we een zo groot mogelijke aansluiting moeten zoeken met de dagelijkse praktijkervaringen van de „gemiddelde werknemer” om succes te kunnen hebben.

J. P. A. Hulst

Bedrijfseconomie

Beslissingsprocedures van de produktie

De hoofdlijnen voor de middellange termijn met behulp van het aggregaatplan (II). Enkele modellen

DRS. K. BOSKMA
DRS. M. GEERSING

1. Inleiding

In het vorige artikel (*ESB* van 9 april jl.) is besproken, dat een middellange-termijnplan voor de produktie de afstemming zal dienen te geven van de produktie per periode op de vraag per periode over ca. 1-3 jaar. Het middellange-termijnplan wordt uitgedrukt in geaggregeerde variabelen die op tijdsperiodes zijn gedefinieerd. Daarbij wordt uitgegaan van bepaalde veronderstellingen omtrent de detailplannen. De keuzemogelijkheden hebben betrekking op pakketten (groepen) van taken, die in een bepaalde periode aan een bepaalde groep van produktiemiddelen worden toegewezen.

In het algemeen zal binnen de termijn van 1-3 jaar de vraag per periode (bijv. per maand) niet constant zijn, maar veranderend (bijv. een seizoenpatroon of een cyclus). Dit resulteert in veranderende hoeveelheden taken in de verschillende perioden. De leiding van een bedrijfshuishouding zal o.a. trachten door te anticiperen op toekomstige vraagpieken en het benutten van alter-

natieve produktiemogelijkheden een afstemming in de tijd te realiseren. Het maken van een goede keuze uit het scala van mogelijkheden is een complex vraagstuk. Het is de taak van de middel-

Deze rubriek wordt verzorgd door de afdeling Bedrijfseconomie van de Rijksuniversiteit te Groningen

lange-termijnproduktieplanning om op basis van vraagschattingen en andere gegevens goede produktieplannen voor de middellange termijn op te stellen. Wij zullen enkele voor dit doel voorgestelde planningmodellen beknopt bespreken.

2. Verschillende modellen en aspecten van het probleem

In de literatuur zijn verschillende modellen voor het afstemmen van produktie en vraag per periode over de middellange termijn beschreven. Voor het vergelijken van de modellen kunnen

meerdere criteria worden aangelegd, waarvan wij de volgende noemen.

a. De mogelijkheden die het model biedt om een nauwkeurige *afbeelding van de keuzesituatie* te geven. In veel gevallen vertoont het probleem bepaalde aspecten, die complex van aard zijn en die formeel kunnen worden weergegeven door ingewikkelde functionele relaties, discontinuïteiten in functies, kansverdelingen e.d. Een nauwkeurige beschrijving van de werkelijkheid zou hier tot ingewikkelde modellen leiden, terwijl veel gegevens nodig zouden zijn. Om dat te vermijden wordt vaak gezocht naar vereenvoudigingen, het lineair benaderen van relaties, het werken met verwachtingswaarden e.d. Daardoor kunnen echter essentiële aspecten van het probleem verloren gaan. Van bedrijfs-economisch gezichtspunt uit zijn o.a. de volgende aspecten van belang.

- Het kunnen weergeven van meerdere produkten of produktgroepen en meerdere groepen produktiemiddelen, met hun afhankelijkheidsrelaties.
- Het kunnen weergeven van eisen met

betrekking tot de voorraden, voorraadkosten e.d.

- Het kunnen weergeven van mogelijke veranderingen in aantallen beschikbare uren produktietijd, overwerk, extra ploegen, uitbesteden, alternatieve produktiewijzen e.d.

b. De mogelijkheden om het *model te analyseren* en op te lossen. Naarmate een model meer complex is, zullen de technieken om een (bijv. optimale) oplossing te vinden, aan meer voorwaarden moeten voldoen en zal de benodigde rekentijd toenemen. Soms kunnen geen technieken worden gebruikt die een optimale oplossing geven, maar is wel simulatie mogelijk.

c. Afhankelijk van de gebruikte oplossingstechniek worden *uitkomsten* verkregen met *verschillende eigenschappen*, zoals de volgende.

c.1. Een uitkomst die een optimum aangeeft valt in het algemeen te prefereren boven een uitkomst waarvan optimaliteit niet te bewijzen valt. Overigens is een oplossing alleen optimaal met betrekking tot de in het desbetreffende model gebruikte aggregatiegraad.

c.2. Een verzameling uitkomsten voor verschillende waarden van bepaalde exogene variabelen en/of parameters kan informatie geven omtrent de gevoeligheid voor schattingsfouten of bepaalde gebeurtenissen. Het gemakkelijk kunnen genereren van een dergelijke verzameling uitkomsten is een aantrekkelijke eigenschap van een model.

c.3. Een verzameling uitkomsten kan informatie geven over de wijze waarop de beslissingsprocedures van het proces leiden tot reacties op veranderingen van de vraag in de loop van de tijd. Uit de vorm van de tijdpaden van endogene variabelen kunnen bijv. eigenschappen zoals stabiliteit, snelheid van het dempen van verstoringen e.d. worden afgeleid. Uitkomsten die o.a. tijdpaden van variabelen bevatten zijn typerend voor simulatiemodellen.

d. De aansluiting van de uitkomsten van een aggregaatplanningmodel met de gegevens die nodig zijn voor andere beslissingen in de bedrijfshuishouding. Deze aansluiting zal in het algemeen beter zijn, naarmate minder sterk is geaggregeerd. De vertaling van een aggregaatplan dat uitkomsten geeft in aantallen eenheden van produktgroepen naar een detailplan is onnauwkeuriger en tijdrovender dan bij de vertaling van een aggregaatplan in eenheden produkten. Een minder geaggregeerd en daardoor groter model zal ook om deze reden aantrekkelijker kunnen zijn dan een sterker geaggregeerd en kleiner model. Hetzelfde geldt voor de lengte van de tijdperioden: neemt men deze relatief lang, dan worden de veranderingen van de vraag in de tijd ruwer in het model op-

genomen en wordt de aansluiting met een detailplan slechter.

Aan welke criteria de meeste betekenis moet worden toegekend, is moeilijk in algemene zin aan te geven. Het zal o.a. van het gebruik van het planningmodel in de organisatie, de faciliteiten met betrekking tot de gegevensverwerking en de eigenschappen van het productieproces en de vraagschatting afhangen wat het zwaarste zal wegen. In de literatuur is o.i. in het algemeen wel wat veel aandacht geschonken aan de mogelijkheden om het model te kunnen oplossen en te weinig aan het juist weergeven van de relevante bedrijfseconomische aspecten van het probleem.

In dit artikel zullen wij de belangrijkste modellen voor de aggregaatplanning voor de middellange termijn, naar de aard van de oplossing behandelen in twee groepen 1).

a. *Heuristische modellen* voor de aggregaatplanning. Bij deze groep van modellen worden procedures gebruikt, waarbij het niet mogelijk is te bewijzen dat de verkregen oplossing de best mogelijke is.

b. Modellen voor aggregaatplanning die een *optimale oplossing* geven. In dit geval kan worden aangetoond, dat de verkregen oplossing van het model de best mogelijke is. Opgemerkt moet worden, dat een optimum slechts geldt binnen het model. De waarde van een oplossing van het planningvraagstuk moet worden beoordeeld in een ruimer kader, zoals wij met de beschouwing over de criteria hebben uiteengezet.

3. Heuristische modellen

Management-coëfficiënten-model van Bowman

Eén van de bekendste heuristische modellen is het *management-coëfficiënten-model* van Bowman 2). De beschrijving van de beslissingsprocedures is het uitgangspunt, terwijl een expliciete doelstellingsfunctie waartegen alternatieven worden afgewogen ontbreekt. Bij de beschrijving spelen drie belangrijke aspecten een rol, nl.:

- het bepalen van de vorm van de functie, waarmee de beslissingsprocedures kunnen worden beschreven;
- het bepalen van de afhankelijke en onafhankelijke variabelen van die functie;
- het bepalen van de waarde van de parameters in de functie.

Het bepalen van de vorm van de functie en van de afhankelijke en onafhankelijke variabelen geschiedt op basis van een *logische analyse* in overleg met de managers van het productieproces. In zijn meest eenvoudige vorm worden bijv. de produktie in eenheden per periode en het benodigde aantal werknemers per periode als afhankelijke varia-

belen genomen en de beginvoorraad en de vraag, beide in eenheden per periode, als onafhankelijke variabelen. In de functie worden doorgaans ook verdraagde variabelen (bijv. de produktiesnelheid in de vorige periode) opgenomen. De parameters van de variabelen worden bepaald door een statistische analyse van historische gegevens. Het voorspelend vermogen van de aldus gevonden functie kan dusdanig laag zijn, te beoordelen aan de hand van bijv. de multipele correlatiecoëfficiënt, dat dit aanleiding kan zijn de vorm van de functie te wijzigen.

Met behulp van de statistische analyse van historische gegevens wordt een schatting gemaakt van de gemiddelde invloed van een variabele in het verleden of worden m.a.w. de gevolgen van het gemiddelde besluitvormingsgedrag van de managers in het verleden bepaald. Een motivering en verdediging voor het gebruiken van een dergelijke beschrijving van een beslissingsprocedure zou, volgens Bowman kunnen worden gegeven op basis van de volgende veronderstellingen.

- Ervaren managers zijn zich bewust van de criteria en de variabelen die bij de beslissingen in beschouwing moeten worden genomen.
- Ervaren managers hanteren impliciet regels. Er wordt echter niet altijd de juiste waarde aan de variabelen toegekend, waardoor een grote spreiding in het reactiepatroon van de manager op vergelijkbare situaties ontstaat.
- Als het management de coëfficiënten van de impliciet gehanteerde procedures zou bepalen op basis van het gemiddelde van de ervaringen bij vergelijkbare situaties in het verleden, dan zouden de door hen genomen beslissingen beter in overeenstemming zijn met hun impliciete criteria. Geringe afwijkingen ten opzichte van het gemiddelde zouden een geringe afwijking ten aanzien van de te realiseren criteria hebben in verband met het veronderstelde vlakke verloop van de criteriumfunctie rond het veronderstelde „optimum”. (Dit zou het gemiddelde van ervaringen in het verleden in vergelijkbare situaties kunnen zijn). Het inconsistent reageren van de managers veroorzaakt echter grote afwijkingen ten opzichte van de impliciet gestelde criteria.

Het management-coëfficiënten-model tracht nu de consistentie in de besluitvorming van de managers te bevorderen door expliciete beslissingsprocedures in te voeren met behulp van de beslissingen

1) Deze indeling komt overeen met de indeling gegeven voor oplossingsprocedures door: A. Bosman en M. Geersing, *Procedures, ES&B*, 10 oktober 1973, blz. 899.

2) E. H. Bowman, Consistency and optimality in managerial decision making, *Management Science*, januari 1963.

van de managers uit het verleden als uitgangspunt. Dit laatste bevordert de acceptatie van de resultaten van de beslissingsprocedure. Een nadeel van dit model is dat verondersteld wordt dat het verleden maatgevend is voor de toekomst. Op basis van veranderingen en/of verstoringen, al of niet uit de omgeving, kan het nodig zijn de parameters en eventueel de vorm van de functie voor toekomstige perioden te wijzigen. Naast de bepaling van de produktie per periode en het aantal werknemers per periode kan het model uitgebreid worden met een procedure ter bepaling van een minimale seriegrootte, een procedure voor het bepalen van het al of niet wijzigen van het plan en een procedure voor het bepalen van de omvang van de verandering in de produktiesnelheid 3).

Simulatiestudie van Gordon

Een voorbeeld van een andere heuristische procedure zonder expliciete doelstellingsfunctie voor de afweging van alternatieven is de *simulatiestudie* van Gordon 4). Op basis van een vrij gedetailleerde beschrijving van het planningproces in een bierbrouwerij stelde Gordon een computer-simulatiemodel op. Belangrijke invoer voor het model is de voorspelling van de vraag. Via een produktiefunctie wordt het aantal ploegen gerelateerd aan de gewenste produktie per periode. Er wordt naar gestreefd de voorraad in de brouwerij zelf constant te houden op één week toekomstige verkoop. De benedengrens is voldoende om neenverkopen te voorkomen, terwijl de bovengrens wordt aangelegd in verband met kwaliteitseisen van het produkt.

Via deze variatie van het voorraadniveau kan een deel van de eventuele fluctuaties in de vraag worden opgevangen. Op basis van het voorraadniveau bij de gezamenlijke grossiers aan het eind van iedere week wordt bepaald of het aantal ploegen moet veranderen gegeven de restricties op de voorraad. Het uiteindelijke plan wordt beoordeeld op basis van het aantal in te zetten ploegen en het aantal veranderingen daarin. Als een ideaal plan wordt een plan aangeduid dat slechts tweemaal per jaar een verandering van het aantal in te zetten ploegen oplevert. Om dit te bereiken mag eventueel in laatste instantie de voorraad bij de grossier dalen tot 1½ week verkopen of stijgen tot 4 weken verkopen.

Dit model is adaptief en vrij gedetailleerd in de beschrijving van het proces. Het voorspellende vermogen met betrekking tot het aantal ploegen bleek in het onderzoek van Gordon zeer hoog te zijn. Heeft men eenmaal een dergelijk simulatiemodel ontwikkeld, dan is het mogelijk de gevoeligheid van een verandering in de restricties na te gaan of te onderzoeken wat de uitkomsten zouden zijn bij andere procedures.

Computer-zoek-methode van Taubert

Een derde heuristische methode is de *computer-zoek-methode* van Taubert 5). Bij deze methode tracht men een zo realistisch mogelijke beschrijving van de kosten-/opbrengstenrelaties en de restricties op te stellen. Daarbij is het mogelijk om niet-lineaire relaties en discontinuïteiten op te nemen, terwijl de mathematische structuur van het model van periode tot periode mag verschillen. De mogelijkheid is aanwezig om naast kosten of opbrengsten ook andere doelstellingen in de beschouwing te betrekken. Een goede oplossing wordt bepaald door de computer op een bepaalde systematische wijze te laten zoeken naar toegestane combinaties van waarden van de endogene variabelen, die een gunstige waarde van de doelstellingsfunctie geven. Voorlopig lijkt de omvang van het af te zoeken oplossingsgebied een beperking van de methode te zijn, zodat realistische en grote modellen moeilijk hanteerbaar zijn. Een voordeel t.o.v. de twee bovengenoemde heuristische methoden is echter dat de alternatieven wel worden afgewogen tegen een expliciet opgenomen doelstellingsfunctie.

Parametrische produktie-planning-methode van Jones

Als laatste heuristische methode noemen we de *parametrische produktie-planningmethode* van Jones 6). In tegenstelling tot Bowman hanteert Jones geen empirisch getoetste beslissingsprocedure, maar een hypothetisch bepaalde procedure voor het bepalen van de produktie (per periode) en het directe personeel per periode. Het benodigde personeel per periode (W_t) wordt gevonden uit het beschikbare personeel aan het eind van de vorige periode (W_{t-1}) plus een nader te berekenen gewenste mutatie in aantal directe personeelsleden. De mutatie wordt bepaald als een fractie (A) van het verschil tussen het gewenste (W_D) en het beschikbare aantal personeelsleden (W_{t-1}) plus een correctie t.b.v. het bijwerken van een eventueel verschil tussen gewenste en feitelijke voorraad, resp. I_t^* en I_{t-1} , omgerekend naar een aantal personeelsleden per periode via een omrekeningsfactor K. De gewenste personele mutaties ten gevolge van een eventueel verschil tussen feitelijke en gewenste voorraad worden voor een fractie b_t in aanmerking genomen. De gewenste omvang van het personeel wordt berekend uit de som van de met coëfficiënten b_t t/m b_T gewogen vraag voorspelling F_t t/m F_T over T toekomstige perioden maal de omrekeningsfactor K. Op deze wijze worden de volgende procedures verkregen.

$$W_t - W_{t-1} + A(W_D - W_{t-1}) + b_t \times K(I_t^* - I_{t-1}) \quad \text{met } 0 < A < 1 \quad (1)$$

$$W_D = \sum_{t=1}^N b_t K F_t \quad (2)$$

waarbij:

$$b_t = \frac{B^t}{\sum_{t=1}^N B^t} \quad \text{met } 0 < B < 1 \quad (3)$$

Een analoog stelsel vergelijkingen kan ook worden opgesteld voor de produktie per periode. In plaats van de parameters A en B worden dan opgenomen de parameters C en D. De vier parameters in deze procedures kunnen door simulatie zo gekozen worden dat de procedures bij een bepaald gegeven kostenfunctie een goede of bevredigende waarde van de kosten van afstemmen opleveren. De uitkomst kan desgewenst worden gecontroleerd op een aantal randvoorwaarden of overwegingen buiten het model om. Deze overwegingen kunnen zowel van economische, sociale en politieke aard zijn. Zo zal een oplossing niet aanvaardbaar zijn, als men bij een bepaalde combinatie van waarden van de parameters als uitkomst krijgt dat voor de ene groep werknemers werktijdverkorting moet worden aangevraagd, terwijl een andere groep moet overwerken. Via een andere keuze van de parameters zal men dan trachten een aanvaardbare oplossing te vinden.

Voor de heuristische modellen geldt dat het in het algemeen mogelijk is een vrij realistische en complexe afbeelding van het probleem te analyseren. M.b.t. de eigenschappen van de oplossing geldt dat gevoeligheidsanalyse mogelijk is, evenals een onderzoek op stabiliteit van de uitkomsten in de tijd. Nadelen zijn o.a. dat de kwaliteit van de oplossing niet precies bekend is (geen optimum bepaald) en dat er geen standaard oplossingstechnieken in de vorm van „computer-packages” beschikbaar zijn. Voor ieder probleem zal een specifiek (simulatie)model met computerprogramma moeten worden opgesteld. Dit is overigens de laatste jaren sterk vergemakkelijkt door het beschikbaar komen van goede simulatietaalen, zoals SIMULA, GPSS e.a.

4. Modellen met een optimale oplossing

Wij zullen in deze paragraaf twee

3 H. Kunreuther: Extensions of Bowman's theory on managerial decision making, *Management Science*, vol. 15, no. 8, april 1969.

4) Zie voor een bespreking, E. S. Buffa en W. H. Taubert, *Production-inventory systems: planning and control*, Illinois, 1972, blz. 146, e.v.

5) E. S. Buffa en W. H. Taubert, op.cit., blz. 251-296.

6) C. H. Jones, Parametric production-planning, *Management Science*, vol. 13, no. 11, juli 1967.

modellen voor de aggregaatplanning bespreken die een optimale oplossing geven, nl. het model van de *lineaire decisieregels* (LDR) en het model dat gebruik maakt van *lineaire programmering* (LP). Het LDR-model werd omstreeks 1956 ontwikkeld door Holt, Modigliani, Muth en Simon 7) in het kader van een onderzoek naar de planning van de productie in een verffabriek. In het oorspronkelijke model van Holt c.s. wordt over alle produkten geaggregeerd tot één produktgroep (P_t) en evenzo over alle directe werknemers tot één groep werknemers (W_t). De kosten van het afstemmen van productie en vraag bestaan uit verschillende componenten, die beschreven worden met behulp van de geaggregeerde variabelen P_t en W_t . De volgende kostencomponenten worden onderscheiden:

- normale loonkosten per periode als functie van het aantal werknemers;
- kosten van het aantrekken of afvloeien van werknemers;
- kosten van productie en overwerk;
- kosten van voorraadhouden, achterstallige orders, extra instellen.

Uit historische gegevens van het bedrijf maakten Holt c.s. schattingen van deze kostenfuncties, waarbij bleek dat met behulp van lineaire en tweedegraadsfuncties een bevredigend geachte beschrijving van de relaties mogelijk was. In het oorspronkelijke model werd slechts één restrictie per periode opgenomen, nl. de definitievergelijking van de goederenbalans.

$$I_{t-1} + P_t - D_t = I_t \quad (4)$$

waarbij:

D_t = afzet in t

Het LDR-model bestaat daarmee uit een doelstellingsfunctie van de tweede graad (de kostenfunctie), die door de juiste keuze van P_t en W_t moet worden geminimaliseerd, onder de lineaire nevenvoorwaarde (4). De oplossing wordt bepaald door partieel differentiëren naar P_t en W_t , hetgeen na uitwerken, P_t en W_t geeft als lineaire functies (vandaar de naam: lineaire decisieregels).

Verscheidene onderzoekers hebben uitbreidingen van dit „klassieke” model voor de aggregaatplanning voorgesteld. Deze uitbreidingen hebben o.a. betrekking op minder vergaande aggregatie van produkten en produktiemiddelen, het in beschouwing nemen van prijsafzetfuncties, uitbreiding van de capaciteit van bepaalde produktiemiddelen.

Indien echter meerdere restricties in het model worden opgenomen, o.a. met ongelijkheden, en in het algemeen met minder geaggregeerde afbeeldingen van de keuzesituatie wordt gewerkt, gaat dit LDR-model over in een model van kwadratische programmering (kwadra-

tische termen in de doelstellingsfunctie). Het oplossen van kwadratische programmeringsmodellen van grotere omvang zal echter bij de beschikbare computerprogramma's moeilijkheden kunnen opleveren. Een model dat bij de huidige stand van de middelen voor gegevensverwerking de laatstgenoemde moeilijkheden niet geeft, is het model dat wij als het aggregaatplanningmodel voor lineaire programmering aanduiden.

Om voor het analyseren en oplossen van een model de techniek van lineaire programmering te kunnen gebruiken moet het model — dus de omschrijving van het probleem — aan bepaalde voorwaarden voldoen 8). O.a. moeten alle relaties door lineaire vergelijkingen worden beschreven. Indien een lineaire benadering van het probleem aanvaardbaar is, is het aantrekkelijk om voor het analyseren en het oplossen van het model de „sterke” techniek van lineaire programmering te gebruiken. Voor de moderne grote rekenautomaten zijn efficiënte en flexibele programma's voor lineair programmeren algemeen beschikbaar. Praktisch belangrijk is o.a., dat ook modellen met grote aantallen variabelen (bijv. 1.000 variabelen) goed „hanteerbaar” blijven wat betreft geheugenbeslag en rekentijd 9). De mogelijkheid om een groot aantal variabelen te kunnen gebruiken maakt meestal een aanvaardbare beschrijving van de keuzesituatie mogelijk, o.a. door een geringe mate van aggregatie over eindprodukten en produktiemiddelen en door betrekkelijk korte tijdperiodes voor de naaste toekomst te nemen. De relaties tussen beslissingen in verschillende perioden kunnen worden opgenomen door vergelijkingen, waarin op verschillende perioden gedefinieerde variabelen voorkomen. Aparte vergelijkingen worden opgenomen voor het gebruik van de te onderscheiden categorieën produktiemiddelen. Per periode wordt per produkt of produktgroep de goederenbalans vastgesteld: beginvoorraad plus productie plus aankoop van derden minus afzet is gelijk aan eindvoorraad. Eisen met betrekking tot de grootte van de voorraden of het assortiment kunnen desgewenst worden opgenomen. Met het bestaan van meerdere produktiefasen kan (in principe) rekening worden gehouden, waarbij o.a. gegevens uit de stuklijst kunnen worden gebruikt. Met een goed computerprogramma kan op efficiënte wijze gevoeligheidsanalyse worden uitgevoerd. Vanwege het praktische belang van dit model voor het opstellen van een aggregaatplan, zullen wij het ontwerpen van een dergelijk model in een volgend artikel bespreken aan de hand van een praktijkgeval.

5. Nabeschuiving

Voor praktische toepassing van

aggregaatplanning verwachten we voorlopig de beste resultaten van de modellen die met lineaire programmering worden opgelost. Op de tweede plaats komen modellen, waarbij gebruik wordt gemaakt van simulatie. In bepaalde gevallen zijn modellen met lineaire programmering voor bepaalde aspecten van het probleem en modellen met simulatie voor andere aspecten in combinatie aantrekkelijk te achten. Dit kan bijv. het geval zijn bij een afstemming van plannen voor verschillende functionele gebieden in de organisatie, zoals inkoop, financiering, marketing en personeelszaken, of voor aggregaat-detailplanning.

In de volgende artikelen zal het maken van een ontwerp van een aggregaatplanningmodel voor de productie met toepassing van lineaire programmering en van een model met toepassing van simulatie worden besproken.

K. Boskma
M. Geersing

7) C. C. Holt, F. Modigliani, J. Muth en H. Simon, *Planning-production, inventories and work force*, Englewood Cliffs, 1960.

8) Lineaire programmering behoort tot de groep van mathematische programmeringstechnieken, die kunnen worden gebruikt om de extreme waarde van een functie te bepalen onder nevenvoorwaarden.

9) Veel grotere modellen zijn mogelijk. Voor de CDC-Cyber-rekenautomaat met het programma APEX II bijv. tot 10.000 vergelijkingen en een onbeperkt aantal variabelen.

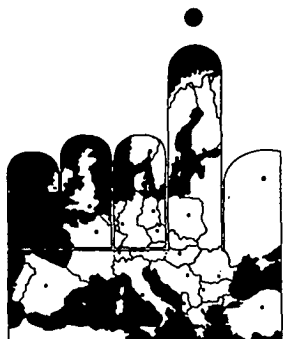
esb

Mededeling

Postacademisch onderwijs

In het kader van postacademisch onderwijs organiseert de Faculteit der Sociale Wetenschappen van de Erasmus Universiteit Rotterdam in het najaar van 1975 een aantal cursussen over de onderwerpen: Kolonisatie en dekolonisatie; continuïteit en discontinuïteit van maatschappelijk beleid en bestel; Multinationale ondernemingen; Staatsrechtelijke en grondwettelijke ontwikkelingen in Nederland; Organisatie-ontwikkeling. Aanmelding is ook opengesteld voor niet-academici voor zover men in het werk met de cursuonderwerpen bezig is.

Plaats: Erasmus Universiteit Rotterdam, Burg. Oudlaan 50, Rotterdam. Kosten: f. 200 voor iedere cursus, incl. literatuur. Inschrijving voor de cursus „Staatsrechtelijke en grondwettelijke ontwikkelingen in Nederland” tot uiterlijk 3 augustus 1975, voor de overige cursussen is deze datum 8 september 1975. De folder, waarin bijzonderheden van de cursussen worden vermeld, kan worden aangevraagd bij het Bureau van de Faculteit der Sociale Wetenschappen, Erasmus Universiteit Rotterdam, Postbus 1738, Rotterdam.

Aanzet tot een Nederlands beleid betreffende de Europese Unie

EUROPA INSTITUUT LEIDEN

Advies van Commissie-Spiereburg

Op 1 mei jl. heeft de Adviescommissie Europese Unie, de z.g. Commissie-Spiereburg, haar rapport aan de minister van Buitenlandse Zaken aangeboden 1). Dit rapport bevat een advies aan de Nederlandse regering, opgesteld met het oog op de gedachtenvorming en de formulering van het beleid ten aanzien van de Europese Unie, zoals dit begrip is aangeduid in het communiqué van de topconferentie van Parijs van oktober 1972. Op deze topconferentie hebben de staatshoofden en regeringsleiders van de EG-landen aan de instellingen van de Gemeenschap verzocht, vóór het einde van 1975 een rapport over de Europese Unie op te stellen. Dit rapport zal vervolgens op een topconferentie worden behandeld.

Hoewel de Nederlandse regering nog geen oordeel over het rapport van de Adviescommissie heeft uitgesproken, heeft staatssecretaris Brinkhorst op 22 mei jl. al publiekelijk te kennen gegeven, dat hij zich bij de conclusies van het rapport van de Commissie aansluit. Op grond hiervan mag men aannemen, dat de regering de strekking van het rapport als uitgangspunt van haar beleid zal aanvaarden.

De Commissie heeft aan het begin van haar werkzaamheden een verstandig besluit genomen. Zij voelde zich namelijk niet aangetrokken tot het maken van een op zich zelf staande, van overige ontwikkelingen losgemaakte schets van een Europese Unie. Dus geen blauwdruk en geen Unie volgens het boekje, maar aansluiting bij de realiteit gezocht en vandaar uit toewerken naar een „haalbare” Unie.

Hierdoor heeft de Commissie een opmerkelijke prestatie geleverd. Tot nog toe is, met name op het gebied van het denken over de economische en monetaire unie, te veel van logisch sluitende constructies uitgegaan. Vervolgens concludeert men dan, dat deze constructies nooit kunnen worden verwezenlijkt wegens de praktische niet-haalarheid. De moeilijkheid zit meestal in het overdragen van nationale soevereine bevoegdheden aan een buiten- of boven-

nationale autoriteit. Op monetair terrein en op het gebied van de begrotingspolitiek is zo'n overdracht van bevoegdheden noodzakelijk, wil een economische en monetaire unie zelfs maar consistent kunnen functioneren.

De Commissie-Spiereburg heeft naar wegen gezocht, waarbij een Europese Unie kan functioneren en waarbij zo min mogelijk nationale bevoegdheden worden overgedragen. Het gaat dus om een levensvatbare Unie met zo min mogelijk centralisatie van bevoegdheden. De Commissie heeft haar werkzaamheden gebaseerd op de verwachting, dat ook in het volgende decennium de lidstaten van de Gemeenschappen als herkenbare nationale entiteiten zullen blijven functioneren. Bijgevolg zullen ze, indien de voorstellen van de Commissie worden opgevolgd, een eigen nationaal beleid op veel gebieden kunnen voeren. De hervorming van dit statenstelsel tot een Europese federatie lijkt de Commissie in de door haar in ogeschouw genomen termijn dan ook niet tot de mogelijkheden te behoren, noch noodzakelijk te zijn ter wille van de te realiseren doeleinden.

In deze flexibele opstelling van de Commissie past haar opvatting, dat de Europese Unie moet worden beschouwd als een verdergaande stap in het proces van Europese eenwording en de Unie geen eindstadium behoeft voor te stellen. De mogelijkheden van verdere ontwikkeling zouden dan ook moeten openblijven.

In overeenstemming met haar pragmatische aanpak ligt het startpunt van de Commissie in een terugblik op de Europese eenwording. Daarbij wordt de huidige stagnatie geanalyseerd 2), hetgeen tot de gevolgtrekking leidt dat forsere en dieper ingrijpende maatregelen zijn vereist om de bestaande impasses te doorbreken. Hiermee beoogt de Commissie vooreerst het behoud van de reeds bereikte economische integratie, met name het instandhouden van de gemeenschappelijke markt en het gemeenschappelijk landbouwbeleid. In de tweede plaats ziet zij in een verdergaande Europese eenwording een passend antwoord op de in

gang zijnde structurele veranderingen in het maatschappelijke en sociaal-economische bestel. De Commissie denkt hierbij aan vraagstukken van milieubescherming, industrievestiging, regionale ontwikkeling, herstructurering in verband met ontwikkelingssamenwerking en aan bepaalde aspecten van sociaal beleid. Verder heeft zij het oog op de Frans-Duitse verzoening en de plaats van een verenigd Europa in de internationale samenleving.

Inhoud en invoering van de Unie

De Unie moet volgens de Commissie globaal de volgende componenten omvatten:

- de economische en monetaire unie bestaande uit:
 - a. de gemeenschappelijke markt;
 - b. de muntunie 3);
 - c. de complementaire beleidsterreinen zoals milieu en natuurlijke hulpbronnen, sociale aangelegenheden en ontwikkelingssamenwerking;
- een beleid ten aanzien van de buitenlandse politiek, waarin tevens zal worden opgenomen wat tot stand is gekomen uit hoofde van de Europese politieke samenwerking;
- een beleid ten aanzien van bepaalde taken op het terrein van defensie.

De Europese Unie zal in een nieuw verdrag, te vergelijken met het EGKS- en EEG-verdrag, moeten worden geregeld. In dit verdrag moeten worden opgenomen de bepalingen ten aanzien van de muntunie, de buitenlandse politiek en de defensie. De Commissie stelt ten aanzien van de complementaire beleidsterreinen voor, deze te regelen in protocollen die aan het

1) Het rapport is bij de Staatsuitgeverij verschenen.

2) Vgl. *Rapport du Groupe de Réflexion „Union économique et monétaire 1980” Communautés Européennes, Commission*, nr. UEM-63, Brussel, maart 1975.

3) Vgl. het artikel van Prof. Pen — lid van de Adviescommissie —; *De Eurodaalder: een realistisch perspectief?* in *ESB* van 21 mei 1975, blz. 476-479.

EEG-verdrag worden gehecht. In haar rapport heeft zij uitgewerkte protocol-len opgenomen.

Voor de meeste deelgebieden staat de Commissie een invoering in fasen voor ogen, waarbij de termijnen daarvan zo dwingend mogelijk moeten worden vastgelegd. Slechts de overgang naar een gemeenschappelijk buitenlands beleid wil ze niet aan een termijn binden.

De vorming van de muntunie beschouwt de Commissie als een conditio sine qua non voor het welslagen van de Europese Unie. Het schema van invoering van de muntunie heeft de Commissie als volgt uitgewerkt.

a. Een voorbereidingsperiode van ten hoogste twee jaar na inwerkingtreding van het Unie-verdrag, dat vóór eind 1980 door de parlementen van de lidstaten zou moeten zijn goedgekeurd. In deze periode moeten de institutionele voorzieningen, zoals de oprichting van het stelsel van Europese centrale banken, worden getroffen. Ook dienen de noodzakelijke procedures voor een gemeenschappelijke regeling van het nationale monetaire- en begrotingsbeleid tot stand te komen. Tevens moeten voorbereidende maatregelen voor de fixering van de vaste wisselkoersen worden getroffen.

b. Een periode van voor-unie met een duur van vier jaar. Uiterlijk aan het begin van deze periode moet tot de invoering van vaste onderlinge wisselkoersen zijn overgegaan. Het conjuncturele beleid wordt gemeenschappelijk gevoerd en de budgettaire kerngrootheden worden door de Europese Com-

missie vastgesteld. De nationale munteenheden blijven weliswaar behouden en daarmee ook de nationale betalingsbalansen, terwijl ook de nationale monetaire reserves in nationaal beheer blijven. Gedurende deze periode blijft evenwel de als uitzonderlijk aangeduide mogelijkheid bestaan van een wisselkoerswijziging, indien mocht blijken dat de vaste pariteitsverhoudingen niet juist zijn gekozen. De beslissing tot wisselkoerswijziging kan echter niet meer nationaal, maar alleen via een communautaire procedure worden genomen. Gedurende deze periode kan ervaring worden opgedaan met de communautaire regeling van het begrotingsbeleid en met het monetair beleid, zoals dat in de Unie zal functioneren. De voor-unie kan met eenparigheid van stemmen worden verlengd met maximaal drie jaar.

c. Invoering van de muntunie uiterlijk in 1990. De nationale valuta's worden afgeschaft en er wordt overgegaan tot invoering van een gemeenschappelijke valuta. Deze toestand is uiteraard onherroepelijk.

De opzet van dit schema, dat de Commissie een combinatie van geleidelijkheid en onherroepelijkheid noemt, wijkt af van de in de EG thans gevolgde methode. Hierin mag een bepaalde nauwomschreven fase pas worden afgesloten indien aan prealabel gestelde voorwaarden is voldaan. Bovendien mag een fase niet eerder aanvangen dan nadat de voorgaande fase is afgesloten. De Commissie-Spiereburg wil een ander stappenschema vastleggen en

wel op de wijze van de in het EEG-verdrag voorgeschreven totstandkoming van bijv. de douane-unie. De termijnen van het schema en de uiterste datum van overgang tot de muntunie dienen in de voorstellen van de Commissie dwingend in het Unie-verdrag te worden vastgelegd. Dit behoeft parlementaire goedkeuring.

De Commissie is dus van oordeel, dat een overgang naar integratie van beleidsonderdelen gemakkelijker tot stand komt bij gedateerde termijnen in een verdrag dan bij een gekoppelde fase-indeling. Voor zover zij zich hiervoor op de ervaring met het EEG-verdrag beroept, dient er op te worden gewezen dat voor het slagen van de opbouw van de douane-unie, zelfs in een korter tijdsbestek dan het verdrag voorschreef, economische oorzaken zijn aan te wijzen. Er zijn evenwel ook artikelen van het EEG-verdrag aan te wijzen, waarbij dit mechanisme niet heeft gewerkt. Het advies wekt de indruk, dat de Commissie een nogal groot vertrouwen in verdragsteksten stelt.

In het bestek van deze bladwijzer kan helaas niet op veel interessante beschouwingen van het rapport worden ingegaan. Slechts vermelden wij nog de beperkte bijlage waarin de onderdirecteur van het Centraal Planbureau, Prof. Verdoorn, de economische gevolgen der handelspolitieke integratie binnen de EG (1956-1970) berekent.

Europa Instituut Leiden

ESB

Ingezonden

Energiebeleid en aardgastarieven voor huishoudelijk gebruik

DRS. S. MIEDEMA*

Drs. J. P. van den Berg heeft in *ESB* van 2 april jl. gepoogd aan te geven, dat progressieve (aardgas-)tarieven geen geschikt instrument zijn om een tweetal doeleinden van het beleid, nl. bezuiniging op energie en een gelijkmatiger inkomensverdeling, te helpen realiseren. Hoewel de auteur hoogst interessante informatie verschaft over de spreiding van het gezinsverbruik van aardgas naar landsdelen en naar inkomen, waaruit

zonder meer blijkt dat (ook hier) simplistische redeneringen al te gemakkelijk tot onjuiste conclusies kunnen leiden, ben ik er nog niet van overtuigd, dat nu het bewijs geleverd is — en ik meen dat dit de bedoeling van de heer Van den Berg is — om maar af te zien van progressieve tarieven. Ik wil daarbij vooropstellen, dat m.i. in de opzet van het artikel al ten dele besloten ligt dat de auteur tot zijn negatieve conclusies komt over de ondoelmatig-

heid van progressieve tarieven. Wie namelijk nagaat in hoeverre één instrument geschikt is om twee zeer uiteenlopende doeleinden, nl. bezuiniging op energie en een rechtvaardiger inkomensverdeling, tegelijkertijd te verwezenlijken, moet meestal constateren dat aan het instrument nogal bezwaren kleven. Erkend zij, dat in sommige discussies over een juiste tarievenpolitiek beide doeleinden wel aan de orde zijn geweest, maar voor een zuivere analyse acht ik het beter primair na te gaan of — in het voetspoor van de *Energienota* van minister Lubbers — progressieve tarieven tot een zuiniger gebruik van energie kunnen leiden. Indien zulks het geval zou zijn, kan daarnaast de vraag worden gesteld welke effecten dit heeft voor de inkomensverdeling.

De heer Van den Berg draagt belangwekkend materiaal aan om te illustreren, dat progressieve tarieven van aardgas voor huishoudelijk gebruik volgens landelijk uniforme schalen niet zonder meer in iedere huishouding tot een lager

* De auteur, verbonden aan het Ministerie van Economische Zaken, schrijft dit stuk à titre personnel.

energieverbruik zullen leiden. Ik accepteer, dat de spreiding in het gebruik groot is en dat het quantum aardgas, dat geheel of nagenoeg geheel ongevoelig is voor prijsvariëaties van woning tot woning en van gezin tot gezin verschilt.

Inderdaad kan men hieraan de gevolgtrekking verbinden, dat een ideaal progressief tarief zeer gedifferentieerd en daardoor onuitvoerbaar zou zijn. Maar zijn daarmee de progressieve tarieven als instrument van energiebesparing afgedaan? Dat hangt ervan af of andere instrumenten effectiever zijn om dit doel te bereiken.

Ik kan mij niet voorstellen, dat de heer Van den Berg voorstander zou zijn van het hanteren van het instrument van de distributie om de gewenste energiebesparing in het huishoudelijk gebruik na te streven. Dat heeft immers nog meer nadelen dan de door de auteur gewraakte progressieve tarieven. Ook de effectiviteit van het (relatief) terugdringen van het energieverbruik door middel van voorlichting, dus op basis van vrijwilligheid, is nog niet bewezen. Maar dan komt men uiteindelijk toch bij prijsverhogingen terecht. Nu wil ik daarbij wel meteen de kanttekening plaatsen, dat wij nog onvoldoende weten van de samenhang tussen prijzen en het volume van de aardgasafzet. Vooralsnog heb ik geen behoefte van prijsverhogingen indrukwekkende besparingen te verwachten. Dit neemt niet weg, dat enige wisselwerking tussen prijzen en afzetvolume toch wel aannemelijk lijkt. Daarvan uitgaande is de kritische vraag: welke vorm van tariefsverhogingen is het meest doeltreffend voor energiebesparing: proportionele verhogingen of progressieve verhogingen? (Ik laat buiten beschouwing, dat de huidige tarieven, als men het vastrecht en de prijs per m³ te zamen neemt en geen deelmarkten onderscheidt, degressief zijn).

Het antwoord op die vraag is m.i. niet zo moeilijk. Drs. J. P. van den Berg heeft duidelijk aangetoond, dat een basisquantum aardgas voor huishoudelijk gebruik nagenoeg geheel ongevoelig is voor prijsverhogingen. Het optrekken van de tarieven voor dit basisquantum levert dus geen bijdrage tot de energiebesparing. Wil men echter van het instrument van de prijsverhoging gebruik maken ten behoeve van de gewenste zuinigheid, dan zal het gebruik boven dit basisquantum duurder moeten worden gemaakt. Logischerwijze komt men dan bij een tariefstructuur terecht, die het additionele verbruik zwaarder belast dan het basisverbruik; met andere woorden, een progressieve tariefstructuur.

Wellicht zal de heer Van den Berg repliceren, dat de logica hiervan hem niet ontgaat, maar dat een dergelijke structuur praktisch onuitvoerbaar is, omdat de basisquanta niet op een uniforme wijze kunnen worden vastgesteld en derhalve een onbillijk of zelfs onrechtvaardig tarief zou worden opgelegd. In de

hiervóór bepleite benadering gaat het echter niet om de onbillijkheden van progressieve tarieven in absolute zin, maar om de vraag of progressieve tariefsverhogingen onbillijker zijn dan proportionele. Het komt mij voor, dat dit geenszins het geval behoeft te zijn. Ten einde dit laatste te illustreren wil ik uitgaan van een algemeen minimum basisquantum van 1.600 m³ (600 m³ voor koken en enig warm water, alsmede 1.000 m³ voor verwarming). Zowel in de landelijke gebieden als in de steden ligt het feitelijk gebruik daar met resp. ca. 4.000 m³ en 2.400 m³ — afgaande op de cijfers van Van den Berg — duidelijk boven.

Men behoeft geen rekenwonder te zijn om snel te kunnen vaststellen, dat bij een vergelijking van proportionele en progressieve tariefsverhogingen de volgende conclusies kunnen worden getrokken. Wordt de aardgasprijs alleen verhoogd boven 1.600 m³, dan zal het progressieve tarief voor de stedelijke verbruikers 3 x zoveel moeten worden opgetrokken als het proportionele tarief om bij een afname van 2.400 m³ eenzelfde totale prijs te betalen; voor de landelijke gebruiker die 4.000 m³ afneemt is datzelfde verhoudingsgetal 5/3. Dit betekent, dat voor de huishoudelijke gebruikers, waar ook gevestigd, een prijsverhoging van bijv. f. 0,06 per m³ vanaf 1.600 m³ nog altijd voordeliger is dan een algemene tariefsverhoging van f. 0,04 (voor de afnemers in de steden zelfs veel voordeliger). Het lijkt mij ver gezocht daaraan nog te willen tornen, doordat wellicht enkele woningen zodanig ongunstig gelegen en slecht geïsoleerd zijn, dat de bewoners daarvan slechter uit zijn met het progressieve tarief. Mijn conclusie is derhalve, dat, rekeninghoudend met bepaalde verhoudingsgetallen, progressieve tarieven — waarvan al eerder werd vastgesteld dat zij adequater zijn om zuinigheid in het gebruik te bevorderen — billijker zijn dan proportionele tarieven.

Maar is die conclusie nu niet erg afhankelijk van de uitgangspunten die men kiest? Van den Berg laat bij wijze van voorbeeld het progressieve tarief beginnen bij 2.500 m³ en constateert dan, dat de stedelingen bij eventueel royaal stoken toch nog ongeveer eenzelfde prijs betalen, terwijl de bevolking van de meer landelijke gebieden in de strafklasse terecht komt. Ook hier echter dient men m.i. weer de effecten van proportionele en progressieve tarieven met elkaar te vergelijken. Wordt een progressief tarief boven 2.500 m³ ingevoerd, dan leert een eenvoudige rekensom, dat de bewoners van de meer landelijke gebieden bij een afname van 4.000 m³ toch nog altijd beter uit zijn met een progressief tarief zolang dat minder dan 8/3 x zo hoog is als het proportionele tarief. Een progressieve tariefsverhoging boven 2.500 m³ met bijv. f. 0,10 per m³ kost hen dus nog altijd minder dan een algemene verhoging met f. 0,04. Met andere woorden: hoe hoger

het in prijs gelijkblijvende basisquantum, hoe groter het relatieve voordeel van een progressief tarief 1).

Overigens heb ik in mijn voorbeeld het basisquantum met opzet lager gesteld dan 2.500 m³, juist om te voorkomen, dat een deel van de bevolking nog „relatief royaal” zou kunnen stoken. Bij 1.600 m³ zit in het basisquantum niet veel meer dan de verwarming in de stad van 1 kamer 2). Dit lijkt in ons klimaat toch wel het minimum, waar beneden in redelijkheid niet kan worden bezuinigd. Bij een afname van meer dan 1.600 m³ zijn, naar het mij voorkomt, in het algemeen gesproken, bepaalde besparingen mogelijk, die vlak boven dit quantum waarschijnlijk marginaal zijn (met name in landelijke gebieden), maar naarmate meer wordt afgenomen kunnen toemenen.

Terwijl het vorenstaande beoogt te verduidelijken, dat verhoging van progressieve tarieven, vergeleken met proportionele tariefsverhogingen, uit billijkheidsoverwegingen pluspunten heeft, dient toch ook te worden geconstateerd, dat zulks in verhouding sterker geldt voor de bewoners van de steden dan voor hen die in landelijke gebieden wonen. Is het nu niet fair vanwege dit relatieve verschil aparte tarieven te hanteren voor stad en land, bijv. progressieve tarieven met een hoger minimum voor de landelijke gebieden? Opnieuw de zaak bezien uit een oogpunt van het bevorderen van het zuinig omgaan met energie meen ik deze vraag ontkennend te moeten beantwoorden. Aannemende dat bewoners buiten de steden gemiddeld geen hogere kamertemperatuur wensen dan de stedelingen kan immers worden vastgesteld dat het grotere energieverbruik van huishoudingen in de landelijke gebieden een gevolg is van een groter energieverlies in hun woningen. (Hetzelfde geldt voor de bewoners van hoekflats e.d. in de steden). Juist het gebruik van energie, dat geen nuttig rendement oplevert, moet zoveel mogelijk worden tegengegaan; daarvoor mede het prijsmechanisme te gebruiken acht ik niet onbillijk.

1) Voor iemand met een verbruik dat belangrijk uitgaat boven het gemiddelde (zeg 8.000 m³) kan bij een progressieve tariefsverhoging de totale gasrekening uiteraard meer stijgen dan bij een proportionele verhoging van het tarief. Dit geeft echter een extra prikkel om vooral zuinig te zijn.

2) Bij een in prijs gelijkblijvend basisquantum van 1.600 m³ aardgas is het voor de kleine verbruiker uiteraard onaantrekkelijk te „switchen” naar elektriciteit voor warmtevoorziening en koken. Wel is het in theorie denkbaar — en daar doelt de heer Van den Berg waarschijnlijk op — dat men om hoge marginale aardgas tarieven te ontgaan zou overschakelen op elektriciteit voor genoemde doeleinden. De kans daarop lijkt mij echter uiterst minimaal, omdat het gasverbruik voor koken en warm water in het algemeen erg bescheiden is en de kosten van met name aparte apparatuur voor elektrisch koken allesbehalve gering zijn.

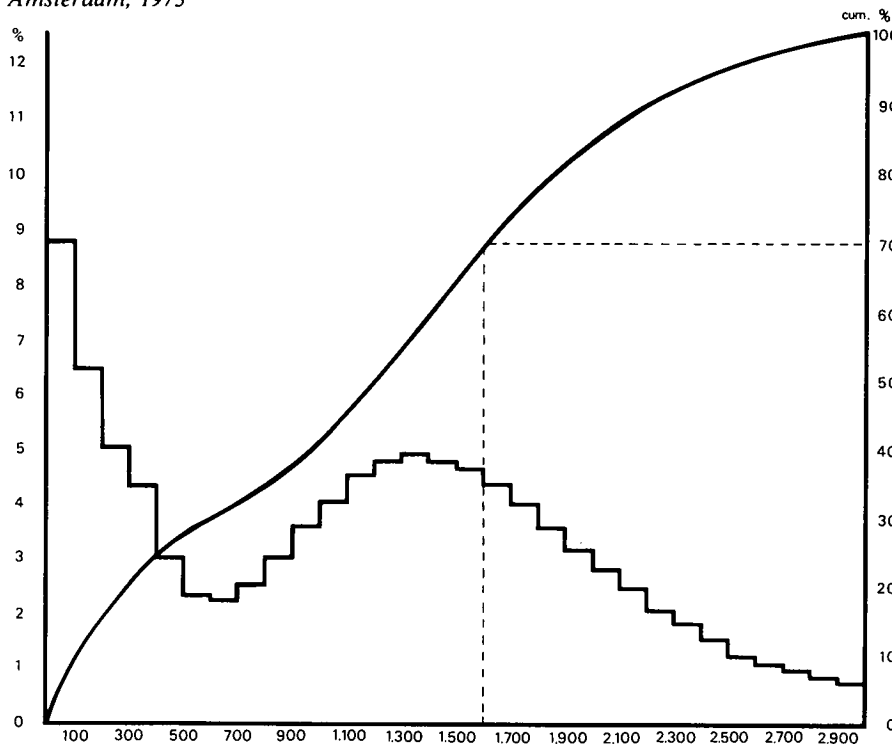
Hoewel ongetwijfeld de feitelijke mogelijkheden, om op korte termijn dit energieverlies terug te dringen, beperkt zullen zijn, zal juist een progressief tarief — waarvan de doorvoering eventueel gefaseerd kan plaatsvinden — een duidelijke signaalfunctie hebben om aan de isolatie van woningen (mede ondersteund door subsidiemaatregelen) de nodige aandacht te besteden. Blijft men vrijstaande woningen e.d. prefereren, dan acht ik het niet onbillijk daarvoor vanwege het energieverlies een extra prijs te vragen.

Vervolgens een enkele opmerking over de relatie progressieve tarieven en inkomensverdeling. Ik neem onmiddellijk van Drs. J. P. van den Berg over, dat regionale verschillen in het gasverbruik niet zijn gerelateerd aan inkomensverschillen, maar alles te maken hebben met de aard van de woning, de soort bebouwing en de verhouding nieuwe woningen — oude woningen. Hoewel invoering van progressieve tariefsverhogingen ook voor de bewoners van de landelijke gebieden in het algemeen te prefereren is boven proportionele tariefsverhogingen, moet worden vastgesteld, gezien het grotere relatieve voordeel voor de stedelingen, dat de regionale inkomensverdeling daardoor ten ongunste van de landelijke gebieden zou verschuiven. Dit is zonder meer een bezwaar, maar het staat m.i. geheel los van het hanteren van progressieve tariefsverhogingen als instrument om een zuiniger gebruik van energie te bereiken.

Dan is er het punt van de relatie tussen progressieve tarieven en de verticale inkomensverdeling. Dienaangaande heeft Van den Berg al een, overigens voor een ieder evidente, indicatie gegeven van een hoger energieverbruik bij een hoger inkomen. Progressieve tarieven zullen dus de hogere inkomensgroepen zwaarder treffen.

Ter afsluiting het volgende. In het voorafgaande is, als reactie op het artikel van de heer Van den Berg de nadruk gelegd op de relatieve merites van progressieve tarieven met het oog op de gewenste energiebesparing. Naast deze doelstelling zijn nog andere overwegingen medebepalend voor de mate waarin en de wijze waarop aardgastarieven voor huishoudelijk gebruik worden gewijzigd. Een bekende overweging is de verhouding van dit tarief tot de aardgastarieven voor andere toepassingen en tot de tarieven van alternatieve energievormen in het binnenland. Daarnaast kunnen verhoudingen op de buitenlandse markt, incl. de exportprijs, van invloed zijn. Verder zullen budgettaire overwegingen en anti-inflatiebeleid een rol kunnen spelen. Ook is van belang, dat gasdistributiebedrijven bedrijfseconomische factoren laten gelden. Op al deze kwesties is hiervoor niet ingegaan. Zij zetten in feite echter mede hun stempel op de uiteindelijke beslissingen over de tarieven. Mogelijk zou dit

Frequentieverdeling van de aansluitingen naar grootte van het jaarverbruik, Amsterdam, 1973

kunnen resulteren in een mixture van proportionele en progressieve tariefsverhogingen. Hoe dit zij, het ging mij er slechts om te reageren op een m.i. te eenzijdige presentatie van bepaalde nadelen aan progressieve tarieven verbonden.

S. Miedema

Naschrift

De heer Miedema heeft gelijk wanneer hij stelt, dat het in de opzet van mijn artikel besloten ligt dat ik tot negatieve conclusies kom ten aanzien van de invoering van z.g. progressieve tarieven. Mijn artikel was primair bedoeld als een reactie op de — ook door de heer Miedema gesignaleerde — simplistische redeneringen over de progressieve aardgastarieven, die niet alleen een remedie zouden bieden voor het vraagstuk van de energiebesparing, maar ook ten aanzien van het vraagstuk van de inkomensverdeling. Redeneringen, die absoluut niet aan de werkelijkheid zijn getoetst.

In het kort komen mijn stellingen op het volgende neer.

1. Wanneer blijkt dat de correlatie tussen het verbruik van gas en het inkomen slecht — resp. zeer slecht is — schiet men zijn doel voorbij als men door middel van progressieve tarieven gaat proberen de inkomens te nivelleren. Hiervoor staan de overheid naar mijn mening betere instrumenten ter beschikking. Uit de gegevens van het Centraal Bureau voor de Statistiek blijkt dat de correlatie zeer

slecht is. Op basis van provinciale gemiddelden bedraagt de correlatiecoëfficiënt 0,786, d.i. een matige tot slechte correlatie. Bij samenvoeging van de 3.334 waarnemingen tot 11 groepen is de spreiding tussen de groepen echter slechts 1/17 van de totale spreiding, zodat mag worden gesteld dat van de variatie in het gasverbruik slechts een zeer gering deel uit de samenhang met inkomensverschillen wordt verklaard.

2. Grote verschillen in het verbruik van aardgas als gevolg van externe omstandigheden bemoeilijken de toepassing van progressieve tarieven. Om de grootste onbillijkheden van het progressieve tarief te omzeilen, gaat de heer Miedema uit van een naar zijn mening minimale basishoeveelheid op 1.600 m³ per jaar (600 m³ voor koken en 1.000 m³ voor verwarming). In de praktijk kan een dergelijke hoeveelheid niet als minimale basishoeveelheid worden aangemerkt.

Om dit te illustreren geef ik hierbij een frequentieverdeling van de aansluitingen naar grootte van het jaarverbruik tot 3.000 m³ van het GEB te Amsterdam over 1973 (91% van het totaal aantal aansluitingen) exclusief blokverwarming (zie figuur 1). Uit deze figuur blijkt, dat 70% van deze afnemers minder dan 1.600 m³ per jaar afneemt. Het grootste aantal verbruikers ligt zelfs in de categorie van 1.300 tot 1.400 m³ per jaar. Dejenigen, die minder dan 600 m³ afnemen, beschikken dikwijls over een door aardgas gestookte blokverwarming, hoewel ook veel huizenblokken nog met olie worden gestookt. In het geval van blokverwarming en wijkverwarming is het individuele verbruik per afnemer onbekend.

Indien men, zoals de heer Miedema wil, iedereen bij deze progressie in de tarieven zou willen betrekken, zou het hoge tarief bij een jaarafname van 600 m³ moeten beginnen. Boven de 600 m³ gaat de verwarming een rol spelen. Past men echter het progressieve tarief op deze wijze toe dan is in feite het tarief gedegeerd tot een goedkoop tarief voor koken en warm water, waarbij zich een onbillijkheid voordoet voor degenen, die aardgas op basis van blokverwarming afnemen. Immers, degene, die niet over blokverwarming beschikt, heeft altijd een goedkope hoeveelheid van 600 m³ per jaar, terwijl de afnemer met blokverwarming bijv. maar 200 of 300 m³ per jaar goedkoop gas voor kookdoeleinden

krijgt. Verrekening via het blokverwarmingstarief is theoretisch mogelijk, maar in de praktijk ondoenlijk. Hoe rekenen we af bij een stadsverwarming, die gedeeltelijk op olie draait? Hoe rekenen we af in al die gevallen waar het gaat om zakelijke of collectieve aansluitingen?

Kortom, ik mag stellen dat ook de heer Miedema in zijn redenering uitgaat van simplificaties, die, mede als gevolg van het scala van afnemers, de praktische toepassing van progressieve tarieven in de weg staan. Ik ben het dan ook met de heer Miedema bepaald oneens, dat mijn stellingname tegen progressieve tarieven eenzijdig zou zijn.

Ik erken, dat de gedachte van progressieve tarieven, of zo men wil isolatietarie-

ven, de leek bijzonder aanspreekt. Ik handhaaf de stelling, dat de in mijn artikel geuite bezwaren in de praktijk veel groter zijn dan de voordelen. Er kan op het gebied van energiebesparing ongetwijfeld veel worden bereikt.

Ik meen, dat het prijsniveau van het aardgas hierin een belangrijke rol speelt, omdat bij elke investeringsbeslissing inzake isolatie, de kosten van deze investering tegen de besparing op brandstofkosten worden afgewogen. Laten we echter de problematiek niet ingewikkelder maken dan hij al is door te gaan werken met speciale tariefconstructies, die het tariefsysteem ondoorzichtig en nodeloos gecompliceerd maken.

J. P. van den Berg

ESB

Ingezonden

Winkelsluitingswet

MR. E. C. DE MOOIJ*

In *ESB* van 16 april jl. wijdt de heer L. Hoffman een artikel aan de op stapel staande nieuwe Winkelsluitingswet. De opmerkingen, die hij in het kader van zijn betoog maakt over het adres, dat de Raad voor het Grootwinkelbedrijf heeft gericht tot de Bijzondere Kamercommissie, die het wetsontwerp behandelt, geven mij aanleiding tot een kort commentaar.

De heer Hoffman heeft kritiek op de conclusies, die in dit adres worden getrokken uit de enquête, die in opdracht van de Raad bij de aangesloten grootwinkelbedrijven werd gehouden naar de gevolgen van zaterdagmiddagsluiting voor omzet en werkgelegenheid. De respondenten in deze enquête verwachten gemiddeld een omzetzaling van ruim 6,5%. Voor het gehele grootwinkelbedrijf zou dit over 1974 een bedrag van f. 1.125 mln. hebben betekend. Waar het grootwinkelbedrijf ongeveer 30% van de totale detailhandelsomzet voor zijn rekening neemt, zou extrapolatie leiden tot een verwachte totale omzetzaling van f. 3.375 mln. Het adres noemt deze extrapolatie „wetenschappelijk wellicht niet volledig verantwoord”, maar voegt daaraan toe, dat e.e.a. wel duidelijk maakt „welke buitengewoon nadelige gevolgen zaterdagmiddagsluiting voor de ondernemers in de detailhandel zou hebben”. De heer Hoff-

man acht deze — overigens voorzichtig geformuleerde — conclusie onjuist,

a. omdat de consumptieve particuliere bestedingen z.i. niet afhankelijk zijn van de sluitingsuren en

b. omdat een substitutie van grootwinkelbedrijven door kleinwinkelbedrijven optreedt bij zaterdagmiddagsluiting.

Deze opvatting wordt weliswaar met enig voorbehoud omgeven, maar de heer Hoffman concludeert toch: „Het lijkt mij verstandig er voorlopig maar vanuit te gaan, dat verandering van de winkelsluitingsuren de omzet van de totale detailhandel nauwelijks beïnvloedt”. Hij voegt daaraan toe dat naar zijn oordeel bij zaterdagmiddagsluiting omzetverschuiving naar het midden- en kleinbedrijf zal plaatsvinden, omdat de consument meer goederen zal gaan aanschaffen in „de nabijgelegen kleinwinkelbedrijven”.

Het komt mij voor, dat deze stellingen van de heer Hoffman in ieder geval minder goed onderbouwd zijn dan die van de Raad. Dat de omvang van de bestedingen niet zou samenhangen met het aantal openstellingsuren van de winkels blijft onbewezen. De Raad voert in zijn adres wel serieuze gegevens aan ter ondersteuning van de stelling dat meer koopuren tot hogere omzet leiden en

dat verkorting van de openstellingstijd omzetzaling tweekbrenkt. In dit verband wordt o.m. verwezen naar een NIPO-enquête uit 1968 naar de effecten van de koopavond te Rotterdam. Hieraan kan nog worden toegevoegd, dat gedurende de maanden dat in Amsterdam de koopavond was afgeschaft, de plaatselijke detailhandel geconfronteerd werd met een aanzienlijke daling van de omzet. Dat er omzetverschuiving naar „nabijgelegen winkels” zal plaatsvinden wordt door de Raad niet ontkend, maar waarom daaruit geconcludeerd moet worden — zoals de heer Hoffman doet — dat dus „zaterdagmiddagsluiting de kleine middenstander bevoordeelt” is volstrekt niet duidelijk. Wellicht heeft hier het misverstand een rol gespeeld, dat „grootwinkelbedrijf” identiek zou zijn met „de warenhuizen in de binnenstad”.

Ik zou er dan toch op willen wijzen, dat bij de Raad mede zijn aangesloten talloze filiaalbedrijven, die even goed in de buurt- en wijkcentra zijn vertegenwoordigd als het midden- en kleinbedrijf. Deze grotere en kleinere filiaalbedrijven waren eveneens in de enquête van de Raad betrokken. In de uitkomst van de enquête is echter met de door de heer Hoffman bedoelde verschuivingen al rekening gehouden. Daarnaast moet dan als tweede misverstand worden signaleerd, de impliciete gedachte, dat de stadscentra geen midden- en kleinbedrijven zouden kennen. Dit is uiteraard wel het geval en deze bedrijven zouden, net als de in de cities gevestigde grootwinkelbedrijven, van omzetzaling te lijden krijgen.

De door de heer Hoffman geconstateerde voordelen voor het totale midden- en kleinbedrijf in relatie tot het totale grootwinkelbedrijf lijken dan ook niet meer dan denkbeeldig. Gaarne vestig ik er nog de aandacht op, dat de twee grootste organisaties van het midden- en

* De auteur is secretaris van de Raad voor het Grootwinkelbedrijf.

kleinbedrijf, het Koninklijk Verbond van Ondernemers (KVO) en het Nederlands Katholiek Ondernemers Verbond (NKOv) evenals de Raad van het Grootwinkelbedrijf warme voorstanders van zaterdagmiddagopenstelling zijn. (Het Nederlands Christelijk Ondernemers Verbond (NCOV) stelt zich zoals bekend op een ander standpunt).

Voor groot- en kleinwinkelbedrijf geldt, dat voor enigszins belangrijke aankopen het echtpaar, resp. het gezin gaat winkelen. Dit familiewinkelen zou bij zaterdagmiddagsluiting vrijwel niet meer mogelijk zijn.

Ik zou er tenslotte op willen wijzen, dat door de heer Hoffman aan vele andere door de Raad in zijn adres aan de Kamercommissie weergegeven argumenten pro-zaterdagmiddagopenstelling geen aandacht is geschonken. Dit was in het korte bestek van een tijdschriftartikel misschien ook niet mogelijk, maar het doet wel enig onrecht aan de uitvoerig gemotiveerde standpuntbepaling van de Raad.

E. C. de Mooij

Naschrift

Indien de bij de Raad voor het Grootwinkelbedrijf aangesloten ondernemingen bij een winkelsluiting op zaterdagmiddag 6,5% van hun omzet verliezen, is de conclusie dat de totale detailhandel eveneens een omzeterderving van 6,5% zal ondergaan onjuist.

Het spreekt namelijk vanzelf dat de niet bij de Raad aangesloten winkelbedrijven — die ik gemakshalve het kleinwinkelbedrijf noem — van dit omzetverlies zullen profiteren I). De mate waarin het kleinwinkelbedrijf hiervan profiteert hangt af van de mate, waarin de consumenten al etalagekijkende tot de aankoop van artikelen worden verleid. Ik ga ervan uit dat die verleiding niet groot is.

Het is onvoorstelbaar dat een consument die bewust inkoop door een zaterdagmiddagsluiting zijn inkopen zal verminderen. Als om de een of andere reden het grootwinkelbedrijf onrendabel zou worden en haar winkels zou sluiten mag toch ook niet worden aangenomen dat de omzet van de gehele detailhandel met 100% afneemt.

Mr. De Mooij negeert ten onrechte de substitutie die er optreedt tussen a. de verschillende typen van winkels; b. de plaatsen waar de winkels gevestigd zijn; c. de verschillende tijdstippen waarop inkopen worden gedaan. Een verwijzing naar een enquête in Rotterdam of Amsterdam zegt te weinig over die drie mogelijke substituten om de heer De Mooij gelijk te geven.

Ik raad de Raad voor het Grootwinkelbedrijf aan een studie te doen naar die drie substitutiemogelijkheden. Dat is effectiever dan een ingezonden stuk

schrijven, waarin het adres aan de Bijzondere Kamercommissie wordt herkouwd en waarin z.g. misverstanden van een kritische commentator worden gesignaleerd.

Tot slot merk ik op dat de Raad inderdaad meer argumenten pro-zaterdagmiddagopenstelling heeft weergegeven in zijn adres. Ik heb me echter, vanwege de beschikbare ruimte tot één kritische

opmerking moeten bepalen, hetgeen ik evenals de heer De Mooy enigszins betreurt.

L.H.

1) We moeten overigens niet uit het oog verliezen dat een omzetverlies van 6,5% minder is dan de groei van de omzet in één jaar.

Dr. J. C. P. A. van Esch: **Openbare financiën**. Fiscale studieresie nr. 11, FED, Deventer, tweede druk, 1974, 137 blz., f. 19,50.

Het is vreemd gesteld met de Nederlandse literatuur over de openbare financiën. Een modern handboek ontbreekt, maar degene die een eenvoudige, inleidend boekje op het gebied van de overheidsfinanciën zoekt, blijkt uit een stuk of vijf werkjes te kunnen kiezen. Daaronder bevindt zich de bovengenoemde publikatie.

De eerste druk (1968) had de vorm van een mini-pocket. Ditmaal heeft de uitgever een wat kloeker formaat gekozen, terwijl de auteur de inhoud heeft omgewerkt en uitgebreid.

De vroegere uiteenzetting over het structurele en conjuncturele begrotingsbeleid, de overheidsschuld en de gevolgen van belastingheffing zijn hier en daar aangepast. Nieuw zijn een hoofdstuk over de gemeentefinanciën en de sociale zekerheid en een hoofdstuk over de verhouding tussen de EG-financiën en het nationale begrotingsbeleid. De verstrekte informatie is in hoofdzaak institutioneel van karakter. Dat komt onder meer tot uitdrukking in het uitvoerige hoofdstuk over de overheidsbegroting, waar zaken als de comptabiliteitswet, de begrotingsindeling en -cyclus worden besproken.

Aan recente theoretische ontwikkelingen op het gebied van de publieke sector wordt niet veel aandacht besteed, ook wordt niet naar de in hoofdzaak buitenlandse literatuur op dit gebied verwezen. Eigenlijk is dat merkwaardig, want volgens de flaptekst is het de bedoeling om de lezer enige kennis van de grondbeginselen van de moderne leer van de overheidsfinanciën te verschaffen en bovendien op een zodanige wijze dat aansluiting bij de praktijk wordt verkregen. Wellicht meent de auteur — niet geheel ten onrechte — dat de re-

cente theorievorming nog maar weinig bruikbaar heeft opgeleverd en gaat hij er daarom aan voorbij? Het gevolg is wel dat de onbevangen lezer soms de indruk kan krijgen dat moeilijke vraagstukken, zoals het bepalen van de optimale omvang van de overheidsuitgaven, eenvoudig kunnen worden afgedaan door te stellen dat het parlement zorgt voor gelijke grensnutten in particuliere en publieke sector.

Het boekje lijkt daarom minder geschikt voor degenen die in vogelvlucht met de theorie over de openbare financiën willen kennismaken. Zij die in kort bestek iets te weten willen komen van procedures en begrippen worden beter bediend.

Enige voorzichtigheid is echter geboden, omdat bepaalde formuleringen tot misverstanden kunnen leiden. Zo wordt de indruk gewekt dat het structurele begrotingsbeleid bedoeld zou zijn om paal en perk te stellen aan de overheidsuitgaven. Dit beleid bevat echter geen norm voor de uitgaven, wel een financieringsnorm. Voorts valt het te betreuren dat in een inleidend werkje begrippen als „programma-effect” en „medebewind” zonder nadere toelichting aan de lezer worden meegegeven.

Het actuele vraagstuk van de beheersbaarheid van overheidsuitgaven wordt besproken aan de hand van een uiteenzetting over PPBS. De schrijver twijfelt, met anderen, aan de toepasbaarheid van deze nieuwe procedures binnen de bestaande verhoudingen. Zijn argument dat de kabinetsperiode van vier jaar („een kabinet kan immers een volgend kabinet niet binden”) een belemmering vormt is niet sterk. Ook zonder PPBS worden — gelukkig —

beslissingen genomen die gevolgen hebben op langere termijn. Bovendien: de meerjarenafspraken zijn er toch gekomen in de Miljoenennota 1975. Te laat om nog in het boekje te worden meegenomen.

Een andere nieuwigheid van de laatste Miljoenennota, de z.g. totale ruimteberekening, wordt door de schrijver uiteengezet aan de hand van het eerder verschenen 5e rapport van de studiegroep begrotingsruimte.

H. M. van de Kar

Voor boeken op het gebied van economie, sociologie, recht, medicijnen en techniek:

**WETENSCHAPPELIJKE BOEKHANDEL
ROTTERDAM B.V.**

Waarin opgenomen:
De Wester Boekhandel
Stamboekhandel Rotterdam

Rochussenstraat 223, Rotterdam 3003
Tel. (010) 76 11 88

Vestiging in de Erasmus Universiteit, Complex Woudestein. Tel. (010) 14 55 11, toestel 31 15.

(I.M.)

Rudolf Regul en Herbert Wolf (red.): Das Bankwesen im grösserem Europa. Nomos Verlagsgesellschaft, Baden-Baden, 1974, 636 blz., DM 148.

In een veranderende maatschappij wordt het bankwezen voortdurend geconfronteerd met de noodzaak op aangepaste wijze te evolueren. Daarbij is de nationale grens als traditionele monetair-geografische scheidslijn gegeven, op grond waarvan een onderscheid mogelijk is tussen binnenlandse en internationale ontwikkelingen. Deze zijn echter takken van één stam, oftewel een onderscheiden vormgeving van eigentijdse bancaire dienstverlening. Het zijn dus twee variaties op één thema.

Zoals de retailbanking vereist dat een bank de cliënten in allerlei stadswijken en dorpen opzoekt, is in het kader van „international banking” een net van correspondenten, buitenlandse vestigingen, een optreden op de Eurodollar- en Eurokapitaalmarkt, alsmede het deelnemen in „consortium-banks” en bankclubs noodzakelijk. Zo'n ontwikkeling over de grenzen heen kenmerkt vooral het bankwezen van de Verenigde Staten, Japan en West-Europa. Daarbij kunnen in concreto nogal wat verschillen worden waargenomen. Voor West-Europa is het typerend dat de landen economisch en monetair zonder meer te klein zijn; dat is vooral vanuit bancair gezichtspunt het geval. Vanuit elk West-europees land doet het bankwezen dan ook mee aan de ontplooiing in internationaal verband.

Het was daarom een goede gedachte van Regul en Wolf om met het „grottere Europa”, waarover in de titel van hun boek sprake is, de EG en nog een aantal landen te bedoelen. De Westeuropese „international banking” zou zonder Zwitserland een essentieel tekort vertonen, terwijl ook Oostenrijk, Zweden en Noorwegen gewicht in de schaal leggen. De kern bevindt zich uiteraard wel binnen de Gemeenschap; hetgeen in het boek ook duidelijk naar voren komt. De omvangrijke en peperdure studie bevat vijf delen, die achtereenvolgens betrekking hebben op het kredietwezen en de integratie binnen de EG, de centrale banken en de instrumenten voor het monetaire beleid, de bancaire structuur van een aantal West-

europese landen, de integratie van het bankwezen in de westerse wereld en nog een vrij algemene beschouwing over geld en krediet in Europa.

Het eerste deel bevat vier hoofdstukken. Daarbij bespreekt Regul het *EEG-verdrag* met betrekking tot het bankwezen en brengt dan de vrijheid voor dienstverlening en vestiging ter sprake. Zoals bekend is dit onderwerp geregeld in een richtlijn van de ministerraad van 28 juni 1973. Voorts wijdt Regul aandacht aan de vrijmaking van het kapitaalverkeer in de Gemeenschap, alsmede aan het betalingsverkeer tussen de lidstaten. Men mist node een bespreking van de controverse omtrent de artikelen 85, 86 en 87, resp. 104 van het *EEG-verdrag* wat betreft de bevoegdheden van de Europese Commissie met betrekking tot bancaire overeenkomsten. Vervolgens bespreken Schmidt en Mandel inzichtgevend de Europese Investeringsbank en de Bank voor Internationale Betalingen. Tot slot gaan Wortmann en Bonn in op de theorie en de praktijk van de monetaire integratie in Europa. Zij stellen daarbij de vraag of de EG een „optimum-currency-area” is, zoals door Mundell, McKinnon en Kenen is omschreven. De beschouwing mondt uit in de conclusie dat tussen die theorieën en de praktijk van de Westeuropese monetaire integratie vrijwel geen verband bestaat.

Het tweede deel is gewijd aan de centrale banken en de instrumenten voor het monetaire beleid; het monnikenwerk dat hiervoor nodig was, werd vrijwel geheel gedaan door Stoffers van de Deutsche Bundesbank. Met alle waardering die voor dit werk past rijst de vraag, of in de behoefte aan informatie over het desbetreffende onderwerp niet beter is voorzien met *De monetaire politiek in de landen van de Europese Gemeenschap*, gepubliceerd door het Monetaire Comité van de EG.

Het derde deel vormt de hoofdmoot van de bundel; hierin zijn de banken en overige financiële instituten — en dus eigenlijk de nationale bancaire structuren — beschreven. Een lange reeks be-

schouwingen met een opmerkelijke veelkleurigheid — want wat is het West-europese bankwezen gevarieerd — passeert daarbij de revue. De Nederlandse bijdrage werd verzorgd door Prof. Bosman. Zonder twijfel is deze caleidoscoop van banksystemen het belangrijkste deel. Onwillekeurig rijst na lezing de vraag hoe deze verscheidenheid door harmonisatie van bankwetgevingen en coördinatie van het monetaire beleid zinvol kan worden geïntegreerd, nu enkele wankele passen in de richting van die harmonisatie en coördinatie zijn gedaan.

Het vierde deel bevat een bespreking van vier onderwerpen met een steeds groeiende kwaliteit. De behandeling van de Eurogeldmarkt door Kurt Richebächer is teleurstellend; zij had rustig achterwege kunnen blijven. Het verhaal over de Eurokapitaalmarkt van Walter Lippens is iets beter, maar komt toch niet uit boven een globale summier informatie. Vervolgens vraagt Friedrich Bösel met een studie van iets hoger niveau de aandacht voor de recente ontwikkeling in het internationale betalingsverkeer. Trouvain en Wolf besluiten het deel met een goede behandeling van de bankclubs. De auteurs schetsen eerst de achtergrond van het ontstaan, daarna de oprichting en de onderscheiden vormen, vervolgens de samenwerking in de praktijk en tot slot de gemeenschappelijke vestigingen buiten de landen der leden van de clubs. Door de goede behandeling van dit onderwerp vult de beschouwing van Trouvain en Wolf een leemte, daar de literatuur tot nu toe over dit onderwerp schaars is.

Het sluitstuk van het geheel bestaat uit een aantal krediet- en kapitaalmarktstatistieken, samengesteld door Günther Bröker. Men vindt daarbij onder andere gecompriëerde balansen per land van het private bankwezen, statistieken van emissies, gegevens omtrent de besparingen en een overzicht van staatsobligatierendementen. Het een en ander is besloten met kerngegevens (balanstotaal, aantal werknemers, grootte van het eigen vermogen, koersaandelen e.a.) van de honderd grootste Westeuropese bankinstellingen.

De vraag rijst in hoeverre het boek

met de geschetste opzet in een behoefte voorziet. Is het bankwezen vanaf Sicilië tot Schotland reeds zover geïntegreerd, m.a.w. vertoont het al zoveel sporen van eenheid, dat de diverse onderwerpen zinvol vanuit een Westeuropese context aan de orde kunnen komen? Of is de variatie nu en in de naaste toekomst zó groot dat het toch maar beter lijkt de onderwerpen apart te behandelen, waardoor het specifieke van elk thema beter tot zijn recht komt? Zonder twijfel past voor een deel van datgene wat in de bundel aan de orde is gesteld de eerste benaderingswijze.

Dat geldt in het bijzonder voor de nationale bankstructuren en de bankclubs, die overwegend vanuit West-

Europa tot ontwikkeling zijn gekomen. Voorts is daarbij een bespreking van de diverse systemen van bedrijfseconomisch toezicht gewenst, omdat een zekere harmonisatie van de bankwetgevingen binnen de EG met name daarop betrekking zal hebben. Voor diverse andere onderwerpen die minder typisch Europees zijn — zoals, ondanks hun namen, de Eurodollar- en Eurokapitaalmarkt — geldt echter dat zij beter niet expliciet in een boek als dit aan de orde kunnen komen. Zij behoren niet speciaal tot het mozaïek van het Westeuropese bankwezen en zijn elders reeds veel beter beschreven.

C. J. Rijnvos

F. van Holten: Lexicon voor de effectenhandel. Universitaire Pers Rotterdam, 1974, 239 blz., f. 20.

Behandelt de vele begrippen die bij de effectenhandel voorkomen.

Carlo M. Cipolla (ed.): The Fontana economic history of Europe; the sixteenth and seventeenth centuries. Collins/Fontana Books, Glasgow, importeur: Van Ditmar, Den Haag, 1974, 640 blz., f. 15,75.

Deel 2 uit de serie „Fontana economic history of Europe”. Behandelt de economische expansie van Europa, de opkomst van het geldwezen en de effecten van de technologie en de wetenschap gedurende de 16e en 17e eeuw.

10 de rijksoverheid vraagt

economisch medewerkers (mnl./vrl.)

voor het Ministerie van Sociale Zaken

t.b.v., de Directie Algemene Economische Aangelegenheden, Afdeling Loon- en Conjunctuurpolitiek/Sociaal-economische beleidsvraagstukken

Taak: medewerking verlenen aan de taken van de afdelingen, welke liggen op het terrein van de economische aspecten van het beleid van het Ministerie en m.b.t. de economische, budgettaire en monetaire politiek in het algemeen. Beoordelen van en/of werken met stukken als het Centraal Economisch Plan, Miljoenennota, e.d. De afdelingen verrichten taken op het gebied van de inkomenspolitiek.

Op het vermelde terrein worden analyses gemaakt en wordt gerapporteerd d.m.v. nota's, rapporten en becommentariëring van ministerraadstukken.

Voorts vindt overleg plaats in diverse commissies en werkgroepen zowel op nationaal (departementaal, interdepartementaal, SER) als internationaal (OESO, EEG, Benelux) terrein.

Vereist: doctoraal examen economie (macro-economie, b.v.k. keuzevakken openbare financiën en arbeidsrecht). Grondige kennis op één of meer specifieke onderdelen en globale kennis van het werkteerrein strekken tot aanbeveling.

Standplaats: 's-Gravenhage.

Salaris, afhankelijk van leeftijd en ervaring, van f 2403,- tot f 4571,- per maand.

Schriftelijke sollicitaties onder vermelding van vacaturenummer 5-0393/0936 (in linkerbovenhoek van brief en enveloppe) zenden aan de Rijks Psychologische Dienst, Prins Mauritslaan 1, 's-Gravenhage.

Het salaris is exclusief 7½ % vakantie-uitkering en een toeslag van max. f 45,- per maand.